

**DIN PRACTICILE JURIDICE DE LA RĂȘINARI:
JUS VALACHICUM ÎN DOUĂ ASCULTĂRI DE MARTORI
(1738 ȘI 1776-1777)¹**

Ela Cosma²

Abstract: *The study is based on unedited documents from the 18th century, and especially on the examination of witnesses during the inquiries of 1738 and 1776-1777, determined by the complaints exposed to the Habsburg imperial fora by the Romanian sheperds' village of Rășinari and unfolded by the Transylvanian Gubernium in the Romanian pastoral area of Mărginimea Sibiului. These documents are included in the volume entitled **Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784**. This study also analyses elements of the Romanian consuetudinary law or customary law (**Jus Valachicum** and **Mores Valachicales**), as the persistence of the Romanian institutions of **Jus Valachicum** on the Saxon Land (**Fundus Regius**) during the 18th century in Transylvania. The justice and trials of the village Rășinari (**judicatus pagi Rasinar, judicatus pagensis**) were exerted by the community's representatives, namely by the judge (**judex**), the jurries (**jurati**) and the Council of 40 Old Men (**quadraginta seniorum viratus**).*

Keywords: Rășinari, 18th century, examination of witnesses, **Jus Valachicum, judex, jurati, quadraginta seniorum viratus**

Istoria medievală și premodernă a Rășinariului a fost determinată de așezarea sa geografică, ceva mai departe de munți și foarte aproape de marile localități săsești Sibiu (12 km N-E) și Csnădie (13 km E). Acestea au încercat, pe rând, să uzurpe, ba chiar să-și uzurpe unul altuia drepturile teritoriale și juridice care nu le aparțineau: hotarul Rășinariului (sec. XV-XVIII). În urma unor îndelungate procese urbariale contra celui mai puternic dintre competitori (Magistratul Sibiului), desfășurate sub trei împărați austrieci între 1735-1784, în cele din urmă, în anul 1786 Rășinariul a dobândit câștig de cauză din partea instanței supreme de la Viena și numeroase privilegii, dar mai ales statutul rar de *sat liber crăiesc*, acordat de împăratul Iosif al II-lea.

Istoria incompletă a Rășinariului se poate îmbogăți prin descoperirea, în Muzeul Bisericesc adăpostit în Casa Episcopală din această localitate a Mărginimii Sibiului, a unui volum gros, legat în piele, purtând urmele a trei pecetei de ceară roșie pe copertile I și IV, precum și titlul următor: *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784* (Transmisionale în cauza posesiunii

¹ Aceasta lucrare a fost realizată în cadrul programului de cercetare III/15 – *Mărginimea Sibiului – Istorie și patrimoniu cultural*. Pentru ajutorul acordat până acum și, sper, și de acum înainte pe un tărâm nou pentru mine, le mulțumesc colegilor mei, cercetători științifici la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, Susana Andea – în ce privește bibliografia, terminologia, paleografia și editarea documentelor medievale – și Vasile Rus – fără de care documentul-fluviu în limba latină, *Transmissionales in Causa Possessionis Rasinar* (1784), ar fi rămas un teritoriu interzis.

² Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: ela_cosma@yahoo.com.

Rășinariului contra Orașului Liber Regesc al Sibiului 1784)³. Trecând la prelucrarea și editarea sa critică, din paginile volumului s-au desprins o sumedenie de tablouri inedite, care înfățișează etapele și ipostazele parcurse de satul Rășinari până în veacul al XVIII-lea, mai ales. Căci dezvoltarea sa istorică din evul mediu până în zorii epocii moderne se poate rezuma ca fiind o îndelungată luptă cu arma legii pentru menținerea în interiorul hotarului sătesc a munților și pădurilor, pășunilor și fânațelor, pământurilor și moșiilor sale, și pentru a le apăra în fața încercărilor continue de uzurpare exercitate de Magistratul orașului și scaunului Sibiu.

În 1735 rășinărenii au înaintat în acest sens două memorii (*binis [...] Supplicibus Libellis*), adresate Curții Aulice vieneze și comunicate Magistratului sibian. În 1736 acțiunile petiționare au continuat cu alte memorii, urmând cele din anii 1752, 1759, 1773, 1777, care au parcurs același traseu: Rășinari-(Sibiu)-Viena-Sibiu⁴.

Întâia acțiune în instanță a rășinărenilor a fost inițiată tot în 1735. Dacă la 8 martie același an Guberniul transilvan emitea o rezoluție (*gratiosa Resolutione*) în cauza satului românesc pomenit⁵, din Viena la 30 septembrie 1735 sosea rescriptul împăratului Carol al VI-lea cu instrucțiunea imperială către Guberniu privind situația Rășinariului⁶. Acestea fiind fără ecou, în 1736 a pornit altă acțiune în instanță a reclamanților rășinăreni⁷. Răspunsul Magistratului sibian către Guberniul transilvan, din 13 martie 1736⁸, confirma primirea în copie a ordonanței împărătești (rescriptul lui Carol al VI-lea) din 30 septembrie 1735⁹, împreună cu memoriile înaintate împăratului de episcopul greco-catolic român Inochentie Micu-Klein și de rășinăreni¹⁰.

³ *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784*, 1.318 p., original aflat la Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală, Rășinari, jud. Sibiu.

⁴ *Transmissionales*, p. 25: „[...] in binis A. 1735. Augustae Aulae porrectis, et consequenter cum Inclyto Magistratu communicatis Supplicibus Libellis, qvam in subseqvis qvoqvē annis 1736. 1752. 1759. 1773. 1777. porrectis, et cum I. Magistratu communicatis, consequenter in Archivum Cibiniense illocatis memorialibus constant [...]”.

⁵ *Ibidem*, p. 42, 48.

⁶ *Ibidem*, p. 4-5.

⁷ *Ibidem*, p. 40.

⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹ Răspunsul împăratului Carol al VI-lea către rășinăreni este redat în *Transmissionales*, p. 876-878.

¹⁰ Documentele (încă inedite) privind memoriul rășinărenilor ortodocși, însoțit de intervenția scrisă a episcopului greco-catolic Inochentie Micu-Klein, adresat în 1735 împăratului Carol al VI-lea sunt prezentate integral, în vol. *Transmissionales*, p. 861-893, în succesiunea (necronologică) de mai jos: (A.) Adresa către Camera Aulică, cu privire la memoriul episcopului Micu-Klein în favoarea rășinărenilor, în *Transmissionales*, p. 861-864, însoțită de (B.) *Specificatio Prestationis Oppidi Resinâr* pe un an (1735) și în sumă de 17.579 florini renani: *ibidem*, p. 864-865. (C.) Înregistrarea la Guberniu, la 13 mai 1736, a copiei în 6 puncte după memoriul trimis împăratului de episcopul Micu-Klein împreună cu locuitorii din Rășinari: *ibidem*, p. 866-870. Aici Rășinariul figurează sub următoarele denumiri: *Vicinis Mic Pagus* (spre deosebire de „Vecinii hei mari”, Cîsnădie), *Städterdorff* și traducerea în latină a numelui german: *Urbis Pagus Resinar*; *ibidem*, p. 869. Toponimele sunt specificate de episcopul greco-catolic român, originar din Sadu și bun cunoscător al Mărginimii Sibiului. (D.) Memoriul propriu-zis al locuitorilor Rășinariului către împărat, conținând gravaminele rășinărenilor și purtând semnătura episcopului baron Micu-Klein; *ibidem*, p. 871-876. (E.) Răspunsul din 30 septembrie 1735 al împăratului Carol al VI-lea către rășinăreni; *ibidem*, p. 876-878. (F.) Extras din protocolul Magistratului Sibiului, din 23 decembrie 1735, în legătură cu memoriile rășinărenilor și al episcopului Micu-Klein; *ibidem*, p. 879-893, în limba germană.

În acest context se plasează, la 1738, demararea de către autoritățile Principatului Transilvan, din porunca împăratului Carol al VI-lea, a unei mari anchete cu ascultări de numeroși martori (135) în localitățile Mărginimii Sibiului, la Cislădie și Amlaș, pentru colectarea de material probator privitor la hotarul și teritoriul Rășinariului, în cadrul procesului de hotărnicire declanșat de satul la urmă menționat¹¹. Iată că aproape 40 de ani mai târziu, la sfârșitul anului 1776 și începutul lui 1777, are loc a doua anchetă, de mai mică amploare, cu ascultare de martori (25), având același obiect ca și ancheta din 1738¹².

În studiul de față facem referiri diplomatice și juridice la anchetele guberniale cu ascultare de martori, întreprinse în 1738 și 1776-1777 cu privire la hotarul și teritoriul Rășinariului. Abordăm, mai cu seamă, aspecte semnificative vizând vechea organizare juridică a satului menționat. Aceasta, întrucât documentele analizate, cuprinse în volumul *Transmissionales*, conturează descrierea amplă a unor cutume românești, ce atestă persistența instituțiilor lui *Jus Valachicum* de-a lungul secolului al XVIII-lea și, îndeosebi, a conducerii tradiționale a obștii românești, reprezentate de jude, jurați și sfatul celor 40 de bătrâni.

De fapt, aplecându-ne asupra acestor documente inedite din secolul al XVIII-lea, în cele ce urmează căutăm să răspundem câtorva întrebări. Cum a fost posibilă conservarea la Rășinari a unor elemente străvechi de viață juridică autentic românească și transmiterea lor până în modernitate? Cum s-a organizat și cum a funcționat aici dreptul obișnuielnic românesc (*Jus Valachicum*)? Cum s-au manifestat și cum au rezistat nealterate cutumele românești (*Mores Valachicales*) pe Pământul Săsesc, a cărui organizare era atât de strict reglementată?

Curiozitatea e cu atât mai îndreptățită, cu cât cel mai adesea românii nu și-au așternut legile consuetudinare pe hârtie, *Jus Valachicum* fiind un drept cutumiar prin excelență nescris, spre deosebire de sașii transilvăneni, care și-au codificat prevederile cutumiare în *sächsische Municipalverfassung* (Constituția municipală săsească) și în *Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen* (dreptul țării propriu sașilor ardeleni) la 1583, pe când dreptul consuetudinar al nobilimii maghiare transilvane a fost legiferat în *Tripartitum*-ul lui Verböczy (1517) și apoi în *Approbatae Constitutiones* (1643).

Istoriografia privind raporturile juridice din Mărginimea Sibiului

Dacă statutul juridic al rășinărenilor nu a constituit subiectul niciunei abordări științifice de sine-stătătoare, există câteva lucrări mai generale, referitoare la istoria românilor din Mărginimea Sibiului și la raporturile lor administrativ-judecătorești cu sașii Pământului Crăiesc.

În cadrul politic creat după instaurarea dualismului austro-ungar în Transilvania, la 6 iulie 1868 Ioan cavaler de Pușcariu redacta un memoriu, scris în limba română cu prevederi legislative citate în limba latină și inserturi în limba germană, care se păstrează într-un original autograf legat cu șnur în Arhiva Protopopială Ortodoxă din Săliște, fiind

¹¹ Ancheta din 1738 cu ascultare de martori, în *Transmissionales*, p. 420-580.

¹² Ancheta din 1776-1777 cu ascultare de martori; *ibidem*, p. 580-747.

descoperit de Daniela Deteșan, care pregătește editarea sa critică¹³. Memoriul deputatului dietal Pușcariu, tradus în maghiară – se pare – încă din 1861¹⁴, a fost prezentat în Parlamentul de la Pesta la 7 august 1868, stârnind vie reacții, mai cu seamă din partea săsească, direct vizată de problematica memoriului. Nu peste mult timp, deja în 1869, apărea cartea avocatului sibian Wilhelm Bruckner, ce oferea o *Lămurire asupra memoriului înaintat înaltei Camere a Reprezentanților din Pesta de comunele așa-numitelor scaune filiale Săliște și Tâlmăciu, chipurile aparținătoare Pământului Crăiesc, pentru reglementarea raporturilor lor de drept constituțional*¹⁵.

Consecințele dezbaterii iscate de Pușcariu au fost o inițiativă legislativă și, ulterior, la începutul secolului XX, ecouri istoriografice româno-săsești pro și contra. Astfel, dacă în 1901, arhivarul sibian Franz Zimmermann, unul din cei doi editori ai *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*¹⁶, publica un consistent *Ghid al Arhivei orașului Sibiu și al națiunii săsești*¹⁷, conținând numeroase referiri la documentele originale, diplome, privilegii și acte juridice importante privitoare la românii din Mărginimea Sibiului, în 1903 Ioan Lupaș consacra *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște. Schiță istorică*¹⁸. În pofida titlului modest, pe baza documentelor și referințelor critice latine, maghiare, germane, studiul dens ilustra aspecte deosebite, pornind de la jalbele săliștenilor (1764, 1773), răscoala lor (1774, 1776) și contraofensiva forurilor săsești (1793, 1799), până la memoriile adresate împăratului (1824, 1837), apoi procesul Săliștei contra Sibiului (1841-1874) și, în fine, memorandumul lui Ioan cavalier de Pușcariu cu tribulațiile sale (1861-1874)¹⁹. Săliște, sediul scaunului filial omonim și „capitala spirituală a Măginimii”, relevă o istorie paralelă și metode diferite de acțiune juridică față de parcursul Rășinariului, deși ambele mari localități românești s-au confruntat în epoca premodernă cu tendințe similare de uzurpare venite din partea Magistratului săsesc de la Sibiu.

¹³ 6 iulie 1868. *Memorandumul comunelor din scaunele Săliște și Tâlmăciu pentru regularea referințelor de drept public către Casa Reprezentanților în Dieta de la Pesta*, înaintat și predat dietei de la Pesta în 7 august 1868 de Ioan Cavalier de Pușcariu, deputat dietal, manuscris, 27 p., în Arhiva Protopopiatului Ortodox din Săliște.

¹⁴ *A mélyen tisztelt képviselőházhoz intézett emlékirat, mellyel a királyföldhöz tartozó Szelistye és Talmács fiókszékekbeli községek közjogi viszonyaiknak rendezését kérelmezik*, beadja Puscariu János, országgyűlési képviselő, Budán, a m. kir. tud. egyetemi nyomdából, 1861. Apud Wilhelm Bruckner, vezi nota următoare.

¹⁵ Wilhelm Bruckner, *Beleuchtung der dem hohen Abgeordnetenhaus in Pest überreichten Denkschrift der angeblich zum Königs-Boden gehörigen Gemeinden der sogenannten Filialstühle Szelistye und Talmatsch wegen Regelung ihrer staatsrechtlichen Verhältnisse*, Samuel Filtschs Buchdruckerei, Sibiu, 1869, 123 p. Pentru scanarea acestei cărți rare din bibliotecile sibiene, îi mulțumesc colegului dr. Alexandru Bucur, pionier și cercetaș în investigațiile de teren, epigrafice și arhivistică, legate de Mărginimea Sibiului.

¹⁶ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, editori: Franz Zimmermann și Carl Werner, Sibiu, Edit. lui Franz Michaelis, 1892.

¹⁷ Franz Zimmermann, *Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. Ein Führer durch dasselbe*, ediția a II-a, Sibiu, Tipografia Arhivei, 1901, 192 p.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște. Schiță istorică*, în „Transilvania”, Organul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura poporului Român, an XXXIV, Sibiu, martie-aprilie 1903, p. 53-71.

¹⁹ *Ibidem*, p. 59-65.

La 1912 Georg Eduard Müller se apleca asupra *Situației juridice inițiale (originare) a românilor de pe Pământul Săsesc*²⁰, într-un binevenit demers general privind alcătuirea juridică a *Fundus Regius* de-a lungul epocilor medievală și modernă. Totodată însă, demersul său era și partinic, fiindcă avea a demonstra și a rememora încă o dată „drepturile istorice” ale Universității Naționale Săsești (1486-1876) asupra teritoriului și jurisdicției fostului Pământ Crăiesc.

De partea istoriografiei române au luat poziție nu doar Nicolae Iorga, citat de Georg Müller cu lucrarea sa în germană despre *Istoria poporului român în cadrele dezvoltării sale statale*²¹, ci și un grup de istorici, juriști și preoți români din zonă, alcătuit din dr. Ilarion Pușcariu, Ioan de Preda, dr. Lucian Borgia, dr. Ioan Lupaș, dr. Ioan Mateiu și dr. Silviu Dragomir, care în 1913 au editat un volum de *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*²². Acest volum prelua, *nota bene*, traducerea românească a *Memorandului Românilor din scaunele filiale ale Săliștei și Tâlmaciului, dat dietei din Pesta în ședința din 7 August 1868*, ce fusese publicată în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 63-77 din 1868²³.

În 1915 apărea prețioasa monografie dedicată Rășinariului de Victor Păcală²⁴, lucrare premiată de Academia Română și considerată de Dimitrie Gusti un adevărat miracol științific al epocii sale²⁵. Monografia lui Victor Păcală conține numeroase referiri la subiectul analizat acum și, mai ales, ea trimite la numeroase izvoare arhivistice consultate de monograf la Viena, Budapesta, Sibiu în limbile latină, germană, maghiară și română.

În „Anuarul Institutului de Istorie Națională” al Universității Regele Ferdinand I din Cluj pe anii 1936-1938, Mărginimea Sibiului era oglindită prin documentele sale medievale și moderne în studiile publicate de Ioan Lupaș și Ioan Moga²⁶, ultimul semnând și mai multe recenzii²⁷ la analize de istoria dreptului și a patrimoniului Universității

²⁰ Georg Eduard Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Sachsenlande*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, nr. 38, Sibiu, 1912, p. 85-314.

²¹ Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I-II, Tipar F.A. Perthes, Gotha, 1905.

²² *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, carte edată la inițiativa și sub îngrijirea d-lor: dr. Ilarion Pușcariu, Ioan de Preda, dr. Lucian Borgia, dr. Ioan Lupaș, dr. Ioan Mateiu și dr. Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1913.

²³ *Memorandul Românilor din scaunele filiale ale Săliștei și Tâlmaciului, dat dietei din Pesta în ședința din 7 August 1868*, Memorandul în traducere românească, în „Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc”, p. 66-121.

²⁴ Victor Păcală, *Monografia satului Rășinari*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.

²⁵ Ioan Ciprian Candea, *Protopopul Emilian Cioran - o viață în slujba Bisericii*, în „Revista Teologică”, nr. 2, 2009, p. 78.

²⁶ Ioan Lupaș, *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, nr. VII(1936-1938), editat de Alexandru Lapedatu și Ioan Lupaș, Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 1-85; Ioan Moga, „Țara”, „Districtul” și *Plaiul Loviștei*; *ibidem*, p. 656-668; *idem*, „Obștea Opincarilor” din *Săliște*; *ibidem*, p. 668-673.

²⁷ Recenzia la volumul lui Georg Eduard Müller, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, nr. VII(1936-1938), 1939, p. 727-728; recenzia la volumul lui Friedrich Müller-Langenthal: *ibidem*, p. 742-743.

Naționale Săsești (Friedrich Müller-Langenthal, 1938)²⁸ și, mai ales, de istoria instituțiilor juridice medievale ale românilor fostei Ungarii (Georg Eduard Müller, 1938)²⁹. Microsinteze i-au fost dedicate de Ioan Moga Mărginimii medievale, cu formațiunile sale existente înainte și după încorporarea sa administrativă în sânul Pământului Săsesc la finele secolului al XV-lea, în volumul „*Marginea*”. *Ducatul Amlașului și Scaunul Săliștei* (1942)³⁰ și în *Țara Loviștei și ducatul Amlașului*, studiu apărut postum (1973)³¹.

*

Știința auxiliară a istoriei numită diplomatică are ca obiect „studierea conținutului actelor juridice oficiale, publice și private, diplome”, iar actul diplomatic e sinonim celui juridic, susține Nicolae Edroiu³². Aceste observații se aplică întrutotul documentelor latine analizate în studiul nostru, care ridică probleme dificile de traducere și interpretare a conținutului termenilor juridici.

Pentru rezolvarea lor concretă, cu aplecare asupra actelor juridice de circulație în Transilvania secolului al XVIII-lea, ne-a slujit ca instrument de lucru optim *Glosarul de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, întocmit de cercetătorii Institutului de Istorie din Cluj și publicat la București (1965)³³.

Numeroase sugestii lexicale, privind instituțiile specifice, epitetele protocolare, ș.a. le-am preluat din *Diplomatica latină* a lui Francisc Pall³⁴, observând totodată prelungirea folosirii atât a terminologiei, cât și propriu-zis a actelor și practicii juridice dincolo de Transilvania medievală în cea premodernă și chiar modernă. Virtuțile desăvârșite ale volumului citat la urmă, ca manual de bază pentru studierea diplomatiei latine medievale transilvănene, nu pot fi subliniate îndeajuns, fără a omite inițiativa lăudabilă a editorului volumului, Ionuț Costea, de a promova prin republicare această lucrare fundamentală.

Și, apropo de manuale, de utilitate majoră pentru studiul nostru este stilionarul publicat în 1838, care ne-a îngăduit să încadrăm actele juridice aferente ascultării de martori în Transilvania austriacă și să decelăm părțile lor constitutive conform prototipului. Specialiști în diplomatica transilvăneană medievală (Ioan Aurel Pop ocupându-se de secolele XIV-XV³⁵, Adrian Andrei Rusu de secolul al XVI-lea³⁶, Avram

²⁸ Friedrich Müller-Langenthal, *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der "Sächsischen Nationsuniversität" in Siebenbürgen und ihres Vermögens*, extras din „Südostdeutsche Forschungen”, vol. II, caiet I, München, 1938, 25 p.

²⁹ Georg Eduard Müller, *Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarns*, Sibiu, 1943, 47 p.

³⁰ Ioan Moga, „*Marginea*”. *Ducatul Amlașului și Scaunul Săliștei*, extras din volumul „Omăgiu profesorului Ioan Lupaș”, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1942, 42 p. + hărți.

³¹ Ion Moga, *Scrieri istorice (1926-1946)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973, p. 31-42.

³² Nicolae Edroiu, *Introducere în Științele Auxiliare ale Istoriei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 192, 196.

³³ *Glosarul de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, [Colectivul de Istorie Medievală a Institutului de Istorie din Cluj], București, [1965].

³⁴ Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ionuț Costea, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005. Lucrarea inițială a apărut în 1956.

³⁵ Ioan Aurel Pop, *Realități medievale românești în Țara Hațegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV-XV*, în „Acta Musei Napocensis”, 19, Cluj-Napoca, 1982, p. 87-92.

Andea de cancelaria ardeleană a lui Mihai Viteazul³⁷) descriu stilionarul (sau formularul) ca fiind o culegere „formată din copii de documente pentru uzul și practica notarială și de cancelarie” (A.A. Rusu)³⁸.

Un astfel de stilionar, cuprinzând ilustrări ale stilului curial și intitulat chiar *Stylianarium nonnulla Stylorum Curialium Exempla*, a fost realizat de János Jakab de Hid Almás și publicat în 1838 la Târgu Mureș. Stilionarul debutează, în chip semnificativ, cu un document denumit *Compulsorium Generale*, o scrisoare-tip de poruncă, completată cu titulatura împăratului Ferdinand al Austriei (1835-1848)³⁹. Având în vedere că *litterae compulsoriae* sunt definite ca „poruncă scrisă pentru ascultare de martori” (*Glosar*, p. 106), observăm că titlul acestui *compulsorium* este sinonim și echivalent cu cel de *litterae compulsoriales* (scrisoare de poruncă), așa cum figurează în *Transmissionales* denumirea actului împărătesc emis de Maria Theresia la plângerile rășinărenilor. De asemenea, conținutul *compulsorium*-ului publicat de Jakab la 1838 conține toate părțile și formulele-standard ale documentelor de la 1738 și 1776, fiind diferite doar numele suveranilor habsburgi, ale exponenților și ale reprezentanților forurilor de cercetare și redactare a rapoartelor investigațiilor cu ascultări de martori.

Căutând bibliografie de istoria dreptului, pentru a încadra preocupările legate de ascultările de martori din 1738 și 1776-1777, am constatat că la nivelul Transilvaniei habsburgice în vremea Principatului și a Marelui Principat (din 1765) există o unitate în ce privește actele procedurale și procesuale, care nu se regăsește în Principatele Române extracarpatice, întrucât acestea se confruntau cu alt sistem de pravile și practici juridice. Unele lucrări mai vechi, cu tentă ideologică, elaborate de istorici ai dreptului au căutat să demonstreze această unitate românească la nivelul instituțiilor juridice, însă demonstrația nu rezistă timpului, datorită caracterului lor fie prea general, fie tezig, în absența suportului documentar adecvat (Alexandru Cazangiu⁴⁰, Ioan Floca⁴¹).

³⁶ Adrian Andrei Rusu, *Raporturi ale curții principelui Sigismund Báthory cu ierarhia românilor din Transilvania la începutul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea*, în „Acta Musei Porolissensis”, XII, Zalău, 1988, p. 311-315.

³⁷ Avram Andea, *Stilionar și practici scripturistice în cancelaria ardeleană a lui Mihai Viteazul (1599-1600)*, în *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă / Literary Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania*, coord.: Susana Andea și Adinel Ciprian Dincă, Cluj-Napoca – Gatineau, Editura Argonaut, Symphologic Publishing, 2015, p. 187-218.

³⁸ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 311. În baza manuscrisului 999, identificat la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj de cercetătorul Kovács András și editat cu ajutorul acestuia, autorul articolului analizează un stilionar conținând aproape 400 de formule notariale și documente-modele copiate între 1592-1595, având rolul de îndreptar notarial de cancelarie.

³⁹ *Compulsorium Generale*, în *Stylianarium nonnulla Stylorum Curialium Exempla*, per Joannem Jakab de H. [Hid] Almás juratum causarum fori utriusque advocatum collecta et Marusvásárhelyini Sumptibus Ladislai Nob. Spielenbergh de Lötse Compactoris, et Bibliopolae edita complectens, imprimatur M. Vásárhelyini 31-ma Januarii 1838, p. 2-5.

⁴⁰ Alexandru Cazangiu, *Istoricul probei cu martori* (L’historique de la preuve á temoins), în „Justiția Nouă”, 1957, 13, nr. 6, p. 1040-1050.

⁴¹ Ioan N. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova*, în „Mitropolia Ardealului”, Revistă oficială a Arhiepiscopiei Sibiului și a Episcopii Clujului și Oradiei, anul VII, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1962, Sibiu, Arhiepiscopia Ortodoxă Română, p. 686-710.

Speranțele noastre au eșuat legat de singurul articol special dedicat temei investigate. Cu un titlu promițător: *Istoricul probei cu martori* (1957), acesta dezamăgește azi prin periplul prea vast și superficial dedicat unei probe universale, văzută din antichitate (fiind prezentate probele legale și cele morale la asirieni, proba penală unică cu martori la iudei, forța probatoare și formele procedurale ale probei cu martori la romani, ascultarea și depozițiile martorilor la indienii antici) până în evul mediu (ceva mai convingător sunt explicate ordaliile, cu trimitere la: proba apei reci în Transilvania și la cea a fierului roșu în „Registrul de la Oradea” din 1208-1235; jurământul cu brazda în Muntenia și Moldova; jurământul și „judecata divină”, considerându-se că cele două probe aparțin grupului ordaliilor). Lipsa documentelor istorice propriu-zise e „suplinită” în acest articol de consultarea lucrării lui A.I. Vișinski, *Teoria probelor judiciare în dreptul sovietic* (1948), ale cărei stipulații sunt aplicate de Cazangiu *ad litteram* și indiferent de situație⁴².

Totuși, în mare parte, studiile de caz din perioada delicată propagandistic își păstrează valabilitatea tocmai datorită apelului lor la documentul istoric (Valentin Alexandru Georgescu⁴³, Alexandru Herlea⁴⁴, Traian Ionescu-Nișcov⁴⁵). În orice caz, însă, confirmă diversitatea legislației și practicii în Țările Române, astfel că ele nu ne pot sluji ca suport teoretic în demersul de față dedicat Transilvaniei premoderne.

Spre deosebire de istoricii dreptului, în schimb, istoricii români au optat, mai întotdeauna, pentru prezentarea spețelor referitoare la subiectul cercetat și extragerea din ele a informației istorice, nefiind interesați să definească categorii de acte și proceduri de aplicare a legii. Astfel că ascultările de martori în Transilvania medievală și modernă nu fac obiectul vreunei preocupări teoretice aparte, deși se face trimitere la ele în studii recente (de exemplu, Adrian Magina și Livia Magina⁴⁶, Livia Magina⁴⁷).

Referințele, privitoare la istoria dreptului cutumiar românesc și a lui *Jus Valachicum*, îl vizează în anii interbelici pe Constantin Spulber, specialist în limba documentelor medievale bizantine și latine, care abordează chestiunea prin prisma influențelor dreptului bizantin asupra dreptului cutumiar românesc⁴⁸. C. Spulber este

⁴² Alexandru Cazangiu, *op. cit.*, p. 1040-1050.

⁴³ Valentin Alexandru Georgescu, *L'oeuvre juridique du Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son „Manuel de lois” (1777)*, în „Revue des Études Sud-Est Europeennes”, 1967, 5, nr. 1-2, p. 119-166.

⁴⁴ Alexandru Herlea, *Vechile cărți de proprietate din Transilvania (du XVe á la fin du XIXe siècle)*, în „Observatorul Social-Economic”, 1945, 12, nr. 1-2-3, p. 14-77.

⁴⁵ Ionescu-Nișcov, Traian, *O judecată domnească la 1539 în Țara Românească*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1965, p. 283-287.

⁴⁶ Adrian Magina, Livia Magina, *O ascultare de martori și realități bănățene într-un document din 1539 / A hearing and Banatian realities in a document from 1539*, în „Analele Banatului. Serie nouă. Istorie, Arheologie”, XXII, 2014, vol. dedicat memoriei dr. Vasile Boroneanț, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 267-274.

⁴⁷ Livia Magina, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2014, p. 192-196.

⁴⁸ Constantin Spulber, *Basiliques et coutumes Roumaines. Études de droit byzantin (XVIIIe siècle)*, în „Bulletin de la Section Historique de la Academie Roumaine”, 1945, an 26, nr. 1, p. 54-138.

autorul unei crestomații de *Latină juridică clasică și medievală. Texte alese din legi, formule, documente, scriitori pentru uzul studenților în drept* (1930), ce conține o culegere de documente din Ardeal, Maramureș, Oltenia, Polonia, adunate sub rubrica *Jus Valachorum*⁴⁹. Ștefan Pascu și Vladimir Hanga au publicat mai târziu o crestomație pentru studiul statului și dreptului românesc, în 3 volume⁵⁰. În anii '60 ai secolului trecut, articolele privind legile cutumiare românești sunt numeroase, dar adeseori generale și generalizante (Ioan N. Flocă⁵¹, Valentin Alexandru Georgescu⁵²).

Cu privire la editarea surselor, a existat o preocupare postbelică de *Publicare a izvoarelor dreptului românesc scris din Țara Românească și Moldova până la 1865*⁵³, ba chiar în 1957 s-a publicat *Pravilniceasca Condică de la 1780*, o ediție critică întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, condus de Andrei Rădulescu⁵⁴. Totuși, publicarea ediției la urmă menționate s-a făcut, probabil, în circuit închis, ea nefiind accesibilă astăzi. Dealtfel, preocupările interbelice ale lui Andrei Rădulescu, privind *Originalitatea dreptului român* și istoria dreptului vechi românesc, au continuat și postbelic, în noua orânduire, lucrările sale ulterioare fiind însă editate postum de fiica sa (1970-1990)⁵⁵.

În fine, ultima temă abordată în studiul de față ține de istoria socială și instituțională, fiind foarte bine reprezentată în istoriografia românească actuală, prin opere de valoare perenă tratând categoriile sociale rurale în Transilvania premodernă (înainte de toate David Prodan⁵⁶, dar și alți cercetători, precum Liviu Ursuțiu⁵⁷), instituția cnezială (Ioan Aurel Pop)⁵⁸ și nobilimea română medievală (Ioan Drăgan)⁵⁹. O foarte frumoasă surpriză

⁴⁹ Idem, *Latină juridică clasică și medievală. Texte alese din legi, formule, documente, scriitori pentru uzul studenților în drept*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1930, p. 139-158.

⁵⁰ *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului românesc*, 3 volume, editori: Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, București, 1957.

⁵¹ Ioan N. Flocă, *Legea românilor (jus valachorum) și legea de stat din Transilvania în epoca voievodatului și principatului*, în „Mitropolia Ardealului”, 1962, 7, nr. 7-8, p. 520-528.

⁵² Valentin Alexandru Georgescu, *Le place de la coutume dans le droit des États féodaux roumains de Valachie et Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1967, 6, nr. 4, p. 553-586.

⁵³ Andrei Rădulescu, *Publicarea izvoarelor dreptului românesc scris din Țara Românească și Moldova până la 1865*, în „Buletinul de Științe al Academiei RPR. Științe Istorice și Filosofice”, 1948-1949, 1, nr. 3-4, p. 211-224.

⁵⁴ *Pravilniceasca Condică de la 1780*, ediție critică întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, condus de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1957, 208 p.

⁵⁵ Andrei Rădulescu, *Originalitatea dreptului român*, București, Edit. Curierul Judiciar, 1933, 24 p.; idem, *Pagini din istoria dreptului vechi românesc*, ediție de Irina Rădulescu-Vasaloglu, București, Edit. Academiei, 1970, 364 p.; idem, *Pagini inedite din istoria dreptului vechi românesc*, ediție de Irina Rădulescu-Vasaloglu, București, Edit. Academiei, 1991, 216 p.

⁵⁶ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, capitolul *Structura socială a supușilor* p. 85-126 (despre boierii Țării Făgărașului, pușcași, libertini, drabanți, preoți și învățători, iobagi și jeleri, dar și despre voievodat, cnezi, juzi și sândie, pângari, paleri, vătași, juzii șurii și ai măieriiștii, juzi domnești, gornici, sameși, diaci, morari și meseriași sătești).

⁵⁷ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu (1652-1706). Urbarii, inventare și socoteli economice*, cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2007, capitolul *Locuitorii domeniului*, p. 7-18 (despre iobagi și jeleri, drabanți și libertini).

⁵⁸ Ioan Aurel Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV-XV*, în „Revista de Istorie”, tom 34, nr. 11, 1981, p. 2097-2091; idem, *Instituțiile*

ne oferă cartea Liviei Magina, dedicată instituției judeului sătesc în Principatul Transilvaniei, unde sunt sintetizate, printr-un amplu recurs la arhive, și explicate, pe baze bibliografice exhaustive, existența și funcționarea instituțională la nivelul satelor din Transilvania și Banatul secolelor XVI-XVIII a judeului sătesc, ajutat de jurați și de bătrânii satului⁶⁰.

Aspecte diplomatice și juridice în rapoartele de cercetare (*Inquisitorio Relatoriae*) din 1738 și 1776-1777 privind teritoriul și hotarul satului Rășinari

Capitolele „Al cincisprezecelea” (*Decimarum Qvintarum*, 160 pagini) și „Al șaisprezecelea” (*Decimarum Sextarum*, 167 pagini), din volumul-fluviu *Transmissionales* (1.318 pagini), cuprind două cercetări (*inquisitiones*) ale forurilor juridice provinciale transilvane, Guberniul și Tabla Regească, cu ascultările de martori (*testium examinatione*) aferente, desfășurate în Mărginimea Sibiului în anul 1738, respectiv, aproape 40 de ani mai târziu, la finele lui 1776 și începutul lui 1777⁶¹.

Din punct de vedere juridic, cele două capitole din *Transmissionales* conțin o succesiune precisă de același fel de acte, al căror tipar se repetă la 1738 și 1776-1777, ca și în stilionarul din 1838⁶². Actele respective vizează atât scrisorile imperiale de poruncă pentru ascultare de martori, cât și cele de adevărire (*litterae compulsoriae, pariter, et attestatoriae*), acestea fiind urmate de materialul probatoriu folosit în cauzele civile ținând de procesele de hotărnicire. Scopul acestor acte este, așadar, juridic.

În ce privește conținutul lor, actele se subsumează categoriei generale a „scrisorilor” (*litterae*), așa cum sună „denumirea cea mai frecventă a documentului, a actului în genere” (Francis Pall)⁶³ din Transilvania medievală și premodernă. Termenii (adjectivele) care precizează cuprinsul scrisorilor din *Transmissionales* sunt următorii: „*litterae compulsoriae*, poruncă scrisă pentru ascultare de martori” și „*litterae attestatoriae*, scrisoare de mărturie, scrisoare de adevărire” (*Glosar*, p. 106). Mai întâlnim și scrisorile

medievale românești: adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1991, 256 p.

⁵⁹ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, Edit. Enciclopedică, 2000, cu un capitol despre *Statutul juridic al nobilimii românești din Regatul Ungariei*, p. 106-262.

⁶⁰ Livia Magina, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2014.

⁶¹ „*Decimarum Qvintarum. Inquisitorio-Relatoriarum Sub C.4.F.* (subliniere cu acoladă și completare marginală în dreapta paginii: C.4.F.) *Signatarum verbalis continentia Sequitur in haec verba*”, în *Transmissionales*, p. 420-580; „*Decimarum Sextarum. Inquisitorio Relatoriarum aequae sub Literis B C et F.* (nota marginală în dreapta paginii: B. C. et. F. Inquisitor[iae] de annis 1776/7) *Signatarum, et Per Actoream Partem Productarum Tenor Sequitur in Haec Verba*”, în *Transmissionales*, p. 580-747.

⁶² *Stylionarium nonnulla Styliorum Curialium Exempla*, per Joannem Jakab de H. [Hid] *Almás juratum causarum fori utriusque advocatum collecta et Marusvásárhelyini Sumptibus Ladislai Nob. Spielenberg de Lötse Compactoris, et Bibliopolae edita complectens, imprimatur M. Vásárhelyini 31-ma Januarii 1838, „Compulsorium Generale”*, p. 2-5.

⁶³ Francis Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ionuț Costea, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2005, p. 40.

„de mărturie”, *litterae fassionales* (*Glosar*, p. 106), ca și pe cele denumite *litterae relatoriae*, *relatoria* sau *relatorium*, traduse prin „scrisoare de dare de seamă” (*Glosar*, p. 162). Dacă *inquisitoria* erau „[scrisoarea] / scrisorile de cercetare” (*Glosar*, p. 94), *relatoria* conțineau, de fapt, acte de mărturie, fiind emise, „în procese, puneri în stăpânire, hotărniciri etc.”⁶⁴, din ordinul forurilor de judecată preînalte (imperiale) de către forurile superioare transilvane, ce puteau emite și copii autentice.

Ca formă, scrisorile noastre de poruncă pentru ascultare de martori și de adevărire sunt scrisori închise (*litterae clausae*) Acestea se disting prin: legarea documentului cu o bandă prin găurile celor două margini ale hârtiei împăturite, aplicarea sigiliului pentru închidere, notarea pe dosul actului a adresei, ca și a felului și cuprinsului actului. Scrisorile de cercetare (*inquisitoriae*), cele de hotărnicire (*reambulatoariae*) ș.a. sunt prin excelență scrisori închise. Francisc Pall arată că, după 1300, mandatele și rapoartele au „un caracter aproape stereotip, ceea ce se explică probabil prin folosirea aceluiași formular oficial, impus de cancelaria regală și locurilor de adevărire”. Valoarea probatorie a scrisorilor închise este mai mică decât a celor deschise. Uneori, pentru a le crește valoarea juridică, scrisorile închise sunt „deschise” și „reînnoite”, adică transcrise și întărite cu aplicarea sigiliului, sub forma unor scrisori deschise⁶⁵.

Acesta este și cazul actelor pe care le avem în vedere, care se transformă din scrisori închise în scrisori deschise (*litterae patentes*, *litterae apertae*), la final documentele noastre specificând faptul că, întărite fiind cu sigiliu sub text, ele au fost „întocmite și emantate în mod deschis” (*patenterque confectae, et emanatae*). Între caracteristicile scrisorilor deschise (având sigiliu aplicat, nu atârnat, menționând data și locul emiterii) se mai enumeră redactarea și înfățișarea mai simplă cu mai puține formule decât privilegiile”, dar și „valoarea juridică vremelnică”, deoarece prin aceste scrisori deschise nu se puteau adopta dispoziții juridice cu caracter definitiv⁶⁶.

Mai exact, documentele care ne interesează acum, referitor la cele două anchete și la ascultările de martori din 1738 și 1776-1777, includ două feluri de acte juridice: a) scrisorile împărătești de „poruncă scrisă pentru ascultare de martori”, acestea fiind concomitent scrisori „de adevărire”, și b) scrisorile „de dare de seamă” (*relatoriae*), însoțite de descrierea anchetelor cu consemnarea mărturiilor celor ascultați, adică de rapoartele de cercetare (*inquisitorio relatoria*).

Elaborarea documentelor urmează același tipic: acele *litterae compulsoriae, pariter, et attestatoriae*, emise de împăratul Carol al VI-lea și de împărăteasa Maria Theresia, sunt însoțite de *litterae relatoriae*. Cele două feluri de acte sunt grupate împreună sub rubrica rapoartelor de anchetă (*inquisitorio relatoriae*).

Ca formă de redactare, atât scrisorile de poruncă și adevărire, cât și rapoartele de anchetă sunt întocmite la forma subiectivă, „adică emitentul se exprimă la persoana I singular sau plural” (Francisc Pall), scrisorile imperiale uzitând pluralul maiestății (*pluralis maiestatis*)⁶⁷. Emitenții provinciali ai documentelor noastre folosesc pluralul la

⁶⁴ *Ibidem*, p. 74-75.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 93-98.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 86-87, 90.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 125.

persoana I pentru a-și descrie propriile inițiative și pluralul maiestății la persoana a II-a pentru a se adresa împăratului sau împărătesei (*Majestatis Vestrae Sacratissimi*). Atunci când se referă fie la exponenții (pârâșii) rășinăreni, care au depus plângerile ce stau la baza scrisorilor imperiale, fie la martorii ascultați, emitenții folosesc stilul indirect al narațiunii (povestirii), în general la persoana a III-a plural, dar nu numai. De pildă, chiar întrebările la care vor răspunde martorii sunt formulate în stil indirect, la persoana a III-a singular: „Oare martorul știe sau a auzit, ca fiind un lucru demn de încredere (*Anne sciat fatents, vel fide digne audiverit ?*), cum că ... ?”⁶⁸.

La citarea și ascultarea martorilor se respectă unele reguli de întâietate sau preeminență, potrivit raporturilor ierarhice stabilite între membrii obștii sătești datorită funcției sau vârstei⁶⁹. Astfel, în fiecare sat sunt îndeobște audiați mai întâi judele sau jurații. Dar și persoanelor celor mai vârstnice li se acordă rang de precedență față de persoanele mai tinere, căci vârsta înseamnă experiență și memorie, fiind cu atât mai apreciată cu cât e mai venerabilă.

Locul și casa (*domus*), unde se petrece ascultarea martorilor, nu sunt, nici ele, alese aleatoriu. Importanța lor vine din faptul că în casa respectivă se aplică procedura probei cu martori. Aceștia sunt citați să vină aici, unde li se ia jurământul, apoi sunt audiați, în prezența membrilor comisiei de cercetare și a așa-zișilor „oameni ai regelui” (*homines regis*), iar răspunsurile martorilor sunt consemnate în scris.

De pildă, la 28 iunie 1738, ancheta începe în casa primarului sau vilicului din Cîsnădie, „și acolo, în prezența noastră, martorii consemnați mai jos, [fiind] citați și chemați în mod legitim, – după ce înainte legământul jurământului [s-a luat] de la ei precis și cu cea mai mare tărie, plângerea anterioară a pârâșilor noi am examinat-o cu băgare de seamă și am cercetat-o cu seriozitate”, cele cercetate și culese de la martori având valoarea (certitudinea) adevărului, „fiind descrise de noi în cuprinsul următor și notate cu conștiinciozitate” (*ibique testes infrascriptos [...] nostri in praesentiam, legitime citatos, et accersitos, – exactô prius ab iisdem firmissimô juramenti sacramentô – de et super utro, nobis per antelatum exponentem propositio, diligenter, ac serio examinavimus, et inqvirimus, perceptamque ab iisdem inqvisitae rei veritatis certitudinem serie sequenti descripsimus, et conscientiose annotavimus*)⁷⁰.

Procedura este identică și la 30 decembrie 1776, când, în satul românesc Sadu, comisia a început noua anchetă, convocând martorii citați în casa locuitorului Oprea Hanea, unde aceștia au depus legământul jurământului și a început ascultarea de martori, în timp ce membrii comisiei înregistrau în scris răspunsurile primite (*ibique testes infra scriptos pro usi etiam alibi subsequis diebus, mox, mox declarandi reliqua [...], nostri in praesentiam legitime citatos, et accersitos – exactô prius ab iisdem firmissimô juramenti sacramentô – de et super utri punctis nobis per antelatos exponentes exhibitis praesentibusque insertis, diligenter, ac serio examinavimus, et inqvisivimus*

⁶⁸ *Transmissionales*, în „Utri Autem Puncta Nobis Exhibita Erant Hujus Tenoris”, p. 586, întrebarea 1.

⁶⁹ Observația privind ascultările de martori în Transilvania medievală, aparținând c.ș. I dr. Susana Andea, de la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj, e susținută și de documentele noastre din epoca premodernă. Despre vârsta judeului, vezi și Livia Magina, *op. cit.*, p. 139-141.

⁷⁰ *Transmissionales*, p. 426-427.

perceptamque ab iisdem veritatis certitudinem serie sequenti descripsimus et conscientiose annotavimus)⁷¹.

Pe baza documentelor transilvănene mai vechi, din secolele XI-XV, Francisc Pall observa că rapoartele, „cel de-al doilea grup principal de acte emise de către locurile de adevărire”, se întocmeau de notar potrivit dării de seamă verbale făcute de delegatul unei autorități superioare, împreună cu omul de mărturie al locului de adevărire, sau în pricini deosebit de importante cu 2-3 oameni de mărturie, „după reîntoarcerea lor din delegația ce avuseseră de împlinit (punere în posesie, hotărnicire etc.)”, iar raportul se data la momentul dării de seamă verbale⁷².

În cazul nostru, cu toate că locul în care se încheie cercetarea cu ascultare de martori nu este un loc de adevărire consacrat, tipicul rămâne în vigoare. De pildă, în protocolul final sau escatocolul cercetării din 1738, subscripția autografă ne indică persoanele ce adevăresc autenticitatea documentului și participă la întocmirea lui, cu semnăturile lor *manu propria*:

„În dreapta jos scria: «Corectat de noi», iar în stânga: «Ai maiestății voastre preasfinte subscrișii supuși preaplecați și veșnic credincioși». La urmă, «oamenii regelui» s-au semnat astfel, în partea dreaptă: «Franciscus Kis, m.pr., scrib și notar juridic, trimis special să îndeplinească cu credință cele mai sus menționate», și în partea stângă: «Petrus Török, m.pr., scrib și notar juridic al cancelariei guberniale transilvane, trimis special să îndeplinească cu credință cele mai sus menționate»”. (*His inferius ad dextram scriptum erat: Correcta per nos. A sinistris autem: Ejusdem ma[ies]t[is] v[ost]rae sacratissimae humiles, perpetuoque fideles subditi, et servitores, tandem regij hoc modo subscripse erant, et quidem a dextris Franciscus Kis m.pr. scriba ac jur. notar. ad p[rae]missa fideliter peragenda specialiter exmissus. A sinistris autem: Petrus Török m.p. cancell. guber. Tran[silva]niae scriba, ac jur. notar. ad p[rae]missa fideliter peragenda spe. Exmissus.*)⁷³.

Se mai indică sigiliul, imprimat cu ceară roșie hispanică, și forma de scrisoare închisă, în care, pe o parte îndoită a hârtiei, era scrisă adresa, destinatarul fiind împăratul Carol al VI-lea. În 1740, scrisoarea a fost „deschisă” și înregistrată la Marea Cancelarie Transilvană, de către registratorul Franciscus C. Bethlen. (*Erantque sigillis eorundem super cera rubra hispanica impressiva communitae, et roboratae clausique et emanatae. In quarum convolutionis partibus ab una jntitulatio talibrat. Sacratissimae caesareo regiaeque Catholica majestati domino, domino Carolo VI. Dei gratia electo Romanor[um] imperatori semper augusto, ac Germaniae, Hispaniae, Hungariae, Bohemiaeque etc. etc. regi, archi-duce Austriae et principi Transylvaniae domino, domino nobis taliter clementissimo benignissimo. Erantque hunc in modum apertae. Anno 1740. apert. per Franciscum C. de Bethlen, Cancellariae Majoris Tran[sylva]niae re[gi]stratorem.*)⁷⁴. Aceasta arată că scrisoarea închisă din 1738 a devenit scrisoare deschisă în 1740, ceea ce i-a sporit valoarea juridică probatorie.

⁷¹ *Ibidem*, p. 585-586.

⁷² Francisc Pall, *op. cit.*, p. 78-79.

⁷³ *Transmissionales*, p. 579.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 580.

Cercetările cu ascultare de martori din 1738 și 1776-1777

În baza plângerilor rășinărenilor, expuse împăratului Carol al VI-lea, Guberniul transilvan de la Sibiu poruncește demararea unei cercetări cu ascultare de martori. Aceasta se declanșează la 28 iunie 1738, la Cisnădie, în casa vilicului Georg Drassay, unde se ia jurământul martorilor, care apoi sunt ascultați, în număr de 8.

Notarea celor 14 întrebări se face în limba maghiară, restul textului este în limba latină. De pildă, iată întrebarea 14: „14°. *Tudgyaé a Tanu azis, hogy a Resináriak valaha Jobbágy Képpen szolgáltak volna, és olyan jugum alatt lettenek vólna mint most vadnak, vagy mint más Székbeli emberek, ugy tartották, és Constitutio jok Szerént igazgattának vólna, és olyan Kemény Szolgálat alatt nem lettenek vólna mint mostis vadnak? Cum omnibus congruis Circumstantiis mit tud, ért vagy hallot a Tanu Istenéher való Kötelésséire igazán mondgya meg.*”.

Răspunsurile din Cisnădie vin din partea următorilor martori: 1. chibzuitul⁷⁵ Georg Drassay, vilic în Cisnădie, circa 51 ani (*circumspectus Georgius Drassai villicus, annor[um] circit[er] 51*); 2-3. chibzuiții Franciscus Hendel, circa 73 ani, și Michael Szabo, circa 74 ani; 4-8. chibzuiții Franciscus Bunfer, circa 66 ani, Joannes Hendel, 76 ani, Joannes Bibel, circa 60 ani, Petrus Schmidt, circa 64 ani⁷⁶.

Se concluzionează, în latină, că cei 8 martori din Cisnădie sunt localnici și rezidenți acolo: *Praemissi octo fatentes sunt incolae et inhabitatores praefatae possessionis Nagy-Disznod in sede Saxonicali Cibiniensi existent. habitae residentes, et commorantes*⁷⁷.

În ultima zi a lunii (30) iunie din anul sus-menționat (1738), membrii comisiei și-au continuat cercetarea la Cisnădioara (*Kis-Disznod*), unde au fost ascultați încă 10 martori:

*Die ultimae mensis Junij anni praemissi cum praeinsertis majestatis vestrae sacratissimae literis compulsoriis in et ad possessionem Kis-Disznod, in praefatae sede Saxonicali Cibiniensi existentem habitam, consequenterqve domum circumspecti Joannis Haann villici jud[icis] praefatae possessionis Kis-Disznod accessimus, ibique inquisitionem nostram serie subsequenti continuavimus*⁷⁸.

Martorii, numerotați în continuare, sunt prezentați în latină, iar răspunsurile lor în maghiară. Astfel, răspunsurile vin din partea „chibzuiților” martori cu nr.: 9. Michael Kloss, jude primar (*judex primarius*), cca 63 ani; 10-11. Joannes Rudolfus, cca 70 ani, și Gregor Greger, 75 ani; 12-13. Jacobus Boltner, cca 65 ani, și Paulus Binder, circa 66 ani; 14-15. Joannes Hann, vilicul posesiunii Cisnădioara (*villicus possessionis Kis-Disznod*), 49 ani, și Jacobus Pilner, circa 54 ani; 16. Thomas Kles, circa 82 ani; 17-18. Michael Hann, 79 ani, și Valentinus Roul, 59 ani.

Se concluzionează, în latină, după tipicul de mai sus, că cei 10 martori amintiți sunt locuitori (*residentes et commorantes*) din Cisnădioara⁷⁹.

Apoi se arată continuarea cercetării, la 1 iulie 1738, în satul Poplaca, la casa libertinului Ioan Bădilă (*Joannis Bogyilla*), judele din Poplaca:

⁷⁵ *Glosar*, p. 30: „*circumspectus*, chibzuit”.

⁷⁶ *Transmissionales*, p. 431-444.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 444.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 444.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 444-464.

Die immediatē subsequenti primâ vellt mensis Julij anni praefati in et ad possessionem Poplaka in sede Saxonicali Cibiniensi existentem habitam, consequenterqve domum libertini Joannis Bogyilla judicis jurati praefatae possessionis Poplaka ibidem existentam, et situatam accessimus, ibiqve virtute praemissarum majestatis vestrae sacr[atissi]mae literarum⁸⁰ compulsoriarum, pariter et attestatarum susperius inceptam inquisitionem nostram continuavimus serie sequenti⁸¹.

Tot ca mai sus, numele martorilor sunt rediate în latină, iar în maghiară răspunsurile următorilor martori: [19.]⁸²; 20. libertinul Ioan Bac (*Joannes Bak*), circa 64 ani; 21-22. libertinii Petru Măghean (*Magyan*), cca 60 ani; 22⁸³-25. libertinii Ion Curd (*Juon Kurd*), circa 66 ani, Manea Bădilă (*Many Badilla*), circa 68 ani, Ion Bădilă (*Juon Badilla*), circa 63 ani, Vlad Mihali (*Vlad Mihally*), circa 70 ani, care „toți mărturisesc astfel” (*fatentur omnes taliter*); 26-29. libertinii: Oprea Barac (*Opre Barak*), circa 60 ani, Oprea Ceontea (*Opre Csontye*), circa 56 ani, Bratu Barb (*Bratu Barb*), circa 59 ani, Oprea Vlad (*Opre Vlad*), circa 60 ani⁸⁴.

Se concluzionează că ultimii notați 12 martori (*duodecim fatentes*) sunt *incolae, et inhabitatores praefatae possessionis Poplaka, residentes et commorantes*.

La 7 iulie același an (1738), s-a continuat cercetarea în orașul Sibiu, în baza sus-amintitei scrisori obligatorii a maiestății sale, și anume „la casa cinstitei femei” Barbara Kissling, văduva înțeleptului și chibzuitului Joseph Kálmán, pe platoul numit popular ulița porcilor (*Disznodi utca*), dar în altă parte, la Valentin Frank, orășean și locuitor al orașului Sibiu:

Die septima Julij anni praemissi in libera regiaqve civitate Cibiniensi, domo vero honestae foeminae Barbara Kissling prudentis, ac circumspecti qvondam Josephi Kálmán relictæ viduae vicinatibus ab una platea vulgo Disznodi utca vocata, ab altera vero parte Valentini Frank civis, et inhabitatoris praefatae civitatis Cibiniensis virtute praemissa. ma[ies]tatis v[ost]rae sacr[atissi]mae litera. compulsoriar. ad pariter, et attestatoria. inquisitionem n[ost]ram [prae]inceptam continuavimus taliter⁸⁵.

Aici un singur martor, cel cu nr. 30, „măritul domn” Joannes Josephus Nagy de Csátár, de 40 de ani, convocat, pus să jure și ascultat în mod legitim, depune mărturie (*magnificus d. Joannes Josephus Nagy de Csátár annor[um]. 40. legitime requisitus, juratus examinatus fatetur*), în limba maghiară⁸⁶.

În ziua imediat următoare, la 8 iulie 1738, se continuă cercetarea la Gura Râului, în casa libertinului Bucur Voicu (*Bukur Vojk*), jurat la Gura Râului, consemnându-se răspunsurile martorilor: 31-33. libertinii Coman Pampu (*Koman Pampu*), circa 100 de ani (!), Oprea Damian (*Opre Damjan*), circa 86 ani; Șchiop (?) Vâlcu (*Styep Vulk*), circa 84

⁸⁰ Am păstrat ortografia documentului cu un *t*, în cuvântul *litterae*.

⁸¹ *Transmissionales*, p. 464.

⁸² S-a omis în original numele martorului cu acest număr.

⁸³ O nouă încurcătură la numerotarea martorilor corectează situația: martorul cu nr. 22 se repetă, sub alt nume. De acum număratoarea martorilor curge corect.

⁸⁴ *Transmissionales*, p. 464-483.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 484.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 484-485.

ani; 34-40. libertinii Crăciun Străjan (*Kratsun Sztresan*), circa 66 ani, Voicu Bubnel (*Vojku Bubnel*), circa 76 ani, Ștefan Sotaie (*Stephán Szótája*), circa 65 ani; Manea Manta (*Many Manta*), circa 70 ani, Petru Cotoră (*Kotora*), circa 57 ani, Radu Cioran (*Csoran*), circa 90 ani, și Manea Conț (*Many Kontz*), circa 70 ani⁸⁷.

Se concluzionează că cei 10 martori (*annotati decem fatentes*) sunt locuitori (*residentes et commorantes*) din Gura Râului.

În ziua următoare, 9 iulie 1738, ascultarea de martori continuă la Orlat, „în casa colonială înălțată și situată a chibzuitului Bucur Bighe, iobag al cinstitului domn Franciscus Bárcsay de Bárcsá, în poziția acestuia de posesor al antepomenitei posesiuni deținute și existente la Orlat, în comitatul Alba din Transilvania (*domum colonicalem⁸⁸ providi Bukur Bigye, jobbagionis spectabilis⁸⁹ domini Francisci Bartsai de Bartsa in positione ejusdem possessionariae in praefata possessione Orlat, et comitatu Albensi Tranniae existente habita resident. et commorant. ibid. exstructam, et situatam*)⁹⁰.

Apoi sosesc trei martori, cu toții locuitori din părțile Orlatului, iobagi ai lui Toma Barcianu: 41. Gheorghe Mogoș, de 102 ani, „om cu minte sănătoasă, care depune mărturie”, iobag al orașului liber regesc Sibiu, de drept supus ascultării față de Toma Barcianu (*41as testis providus Györgye Mogos jobbagio liberae, regiaqve civitatis Cibiniensis jure Thoma Bartsaiano tentus annorum circiter 102. homo adhuc sanae mentis fatetur*), mărturia fiind de asemenea consemnată în maghiară⁹¹; 42-43. Ioan Mogoș (*János Mogos*), 60 ani; Lupea Loga (*Lupe Loga*), circa 65 de ani, iobagi ai orașului liber regesc Sibiu, și ei sub ascultare de drept față de Toma Barcianu.

Urmează, în continuare, răspunsurile martorilor: 44-45. libertinii Oprea Brad (*Opre Brad*), circa 72 ani, și Gavrilă Roșca (*Gavrilla Roska*), circa 68 ani; 46-47. libertinii Oprea Brad cel Tânăr (*Opre Brad Junior*), circa 69 ani, și Manea Ghiroi (*Many Gyiroj*), circa 69 ani. Și aceștia 4 martori locuiesc (*resident, et commorantur*) în amintitele părți ale posesiunii Orlat⁹².

La 10 iulie 1738, în baza anterior-menționatei *littaerae compulsoriae et attestatoriae*, comisia gubernială își continuă cercetarea, sosind „în și la posesiunea Săliște, aflată în scaunul filial al Sibiului, prin urmare la casa ridicată de chibzuitul locuitor Toader Hanciu și situată pe domeniul celor Șapte Juzi” (*in et ad possessionem Selistye, in sede filiali Cibiniensi existentem habitam, consequenterqve domum providi Togyer Hantsul inqvilini Bonorum Septem Judicum ibidem exstructam, et situatam accessimo, ibiqve virtute pr[ae]insertas ma[ies]t[is] v[ost]rae sacr[atissi]mae literar. compar. pariter et attestatorias praeinceptam inquisitionem n[ume]ram serie sequenti continuavimus*)⁹³.

Sunt consemnate răspunsurile martorilor, cu toții apelați cu termenul de „chibzuiți” (*providi*): 48-49. Dumitru Tabac (*Tabak*), circa 90 ani, și Oprea Tabac (*Opre Tabak*),

⁸⁷ *Ibidem*, p. 485-508.

⁸⁸ *Glosar*, p. 32: „*colonus*, colon, țaran iobag”.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 179: „*spectabilis*, cinstit”.

⁹⁰ *Transmissionales*, p. 508.

⁹¹ *Ibidem*, p. 509-512.

⁹² *Ibidem*, p. 512-519.

⁹³ *Ibidem*, p. 519.

circa 80 ani; 50. Oprea Gr(e)avul (*Opre Gravul*), circa 59 ani; 51-55. Ștefan Ciucă (*Stephan Csuka*), 75 ani; Oprea Ștef (*Opre Steff*), 78 ani; Bar Buda, 77 ani; Bucur (*Bukur*) Radu, 61 ani; Ioan Bloț (*Joannes Bloths*), circa 60 ani, și „toți mărturisesc într-un glas” (*omnes uno ore fatentur*); 56-57. Dumitru Ghip (*Gyip*), circa 58 ani, și Dumitru Dumitru Roșca (*Roska*), circa 61 ani.

Ultimii 10 martori sunt locuitori (*incolae et inhabitatores*) din Săliște, „adică jeleri de pe domeniul celor Șapte Juzi” (*inquilini⁹⁴ videlicet Bonorum Septem Judicum*)⁹⁵.

Mai sosesc și martorii: 58-61. Stan Terhenghi (? , *Sztan Terhenye*), circa 70 ani, Stanciu Costea (*Sztantsu Koste*), circa 63 ani, Irimie Băran (*Jrimie Barran*), circa 63 ani, Lăpădat Lupea (*Lapadat Lupe*), circa 63 ani.

Însă acești 4 „chibzuiți” martori la urmă anunțați sunt locuitori din Galeș. (*Hi praescripti qvatuor testes sunt ex possessione Gális incolae videlicet, et inhabitatores p[rae]fatae possessionis Galis in sede filiali Cibiniensi existent[er] habit[am], residentes et commorantes*)⁹⁶. Sătucul Galeș se află în imediata vecinătate a Săliștei, la fel ca și satul Sibiel.

Căci în ziua imediat următoare, adică la 11 iulie 1738, cercetarea continuă la Sibiel, în scaunul filial Săliște, la casa chibzuitului Stan Stănilă, jude jurat și locuitor al domeniului celor Șapte Juzi din sus-amintita posesiune Sibiel (*domum providi Sztan Sztanila inqvilini Bonorum Septem Judicum, alias judicis jurati praefatae possessionis Szibiel*).

Răspund chibzuiții martori: 62. Dan Țuroș (*Czuros*), circa 96 ani; 63-66. Oprea (*Opre*) Dragomir, circa 80 ani, Bucur (*Bukur*) Fitul, circa 70 ani, Bucur Dordea (*Bukur Dorde*), circa 54 ani, Concea Naste (*Koncsa Naste*), circa 65 ani, care toți „mărturisesc într-un glas” (*uno ore fatentur taliter*).⁹⁷

Însă ultimii 5 martori sunt locuitori din Vale, și aceasta posesiune a domeniului celor Șapte Juzi (*incolae, et inhabitatores possessionis Vallye, aeqve inqvilini Bonorum Septem Judicum*)⁹⁸.

Urmează 6 chibzuiți martori din Sibiel: 67-68. Stan Stanțu (Stanciu ?, *Sztan Sztanczu*), circa 80 ani, Coman Opriș (*Koman Opris*), circa 79 ani; 69-70. Ion Bratu (*Juon Bratu*), circa 70 ani, Petru Bădilă (*Bagyilla*), circa 71 ani; 71-72. Coman Fântână (*Koman Fontina*), circa 70 ani, și Oprea Banciu (*Opre Bantsu*), circa 72 ani⁹⁹.

Acum depun mărturie 5 martori, deși în document se specifică (greșit) 6 martori, locuitori din Cacova (*Kakova*), din scaunul filial Săliște, iobagi ai domeniului Șapte Juzi (*jobbagiones Bonorum Septem Judicum*).

Și anume: 73-74. Oprea (*Opre*) Manta, circa 65 ani, și Ciuci Ordea (*Csuts Orde*), circa 60 ani; 75-76. Stanciu Florea (*Sztantsu Flore*), circa 50 ani, Oprea Ciucu (*Opre Csuku*), circa 50 ani; 77. Oprea (*Opre*) Nimul, circa 72 ani [; 78.¹⁰⁰].¹⁰¹.

⁹⁴ *Glosar*, p. 93: „*inquilinus*, 1. locuitor la ...; 2. jeler”.

⁹⁵ *Transmissionales*, p. 519-525.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 525-526.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 526-531.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 531.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 531-544.

¹⁰⁰ Martorul cu acest număr, 78, nu există.

În ziua de 15 iulie 1738 cercetarea continuă la posesiunea de la Insula Cristian (*in et ad poss[essio]nem Keresztény Sziget*), din scaunul Sibiului, la casa chibzuitului Ioan Boci, vilicul jurat al satului (*Joannis Boocs villici jurati*).

Sunt ascultați 5 chibzuiți martori din Cristian: 79-83. Hanes Gregel, circa 63 ani; Fromus Czék, circa 56 ani; Michael Cserves, circa 55 ani; Ioan Boer (*Joannes Boer*), circa 46 ani; Georg (*Georgius*) Fleischer, circa 67 ani, toți „mărturisind într-un glas” (*uno ore fatentur*)¹⁰².

În ziua imediat următoare, la 16 iulie 1738, investigația continuă la Șelimbăr (*Schellenberg*), din scaunul Sibiu, la casa chibzuitului Michael Groß, „bătrân jurat primar” (*jurati senior primarij*).

Sunt înregistrate răspunsurile a 4 chibzuiți martori: 84-85. Thomas Bardan, circa 72 ani, și Michael Groß, 68 ani; 86-87. Thomas Juster, circa 63 ani, și Michael Werner (*Verner*), circa 57 ani¹⁰³.

În fine, în ziua succesivă, la 17 iulie 1738, cercetarea este continuată chiar la Rășinari, în casa libertinului Manea Bâra, jurat din sfatul celor 40 de bătrâni ai posesiunii Rășinari, din scaunul sășesc Sibiu:

*Die immediate subsequenti decima septima videlicet mensis, annique praeexpresorum cum praeinsertis ma[ies]t[ra]t[i]j vestrae sacr[atissi]mae literis compulsoriis, pariter et attestatoriis in et ad possessionem Resinar in sede Saxonicali Cibiniensi existentem habitam, consequenterque domum libertini Many Bara, jurati ex 40. viratu possessionis praefata Resinar ibidem extractam, et situatam accessimus, ibique praemissam inquisitionem nr. serie sequenti iterum continuavimus*¹⁰⁴.

Aici sunt chestionați 7 martori, cu toții fiind apelați cu termenul de „chibzuiți” (*circumspecti*): 88-94. Neagoe Măț (*Nyágoly Mutz*), circa 94 ani; Toader Dubăș (*Togyár Dubes*), circa 90 ani; Șerb(an) Duca (*Serb Duka*), circa 70 ani; Manea Pinciu (*Mány Pints*), circa 75 ani; Bucur Costea (*Bukur Koszti*), circa 75 ani; Bucur Borșină (*Bukur Borsina*), circa 72 ani; Radu Măț (*Rad Mutz*), circa 66 ani¹⁰⁵.

În aceeași zi de 17 iulie 1738, cercetarea de la Rășinari a continuat în casa „cinstitei femei Dobra Măț, văduva chibzuitului Iosif Stam (Sam, ?)”:

Eadem die in eadem possessione Resinar domoque honestae foeminae Dobra Mutz, circumspect. qvondam Josiiv Stam (Szam, ?) relictuae viduae ibidem extracta, et situata inquisitionem nostram iterum continuavimus taliter.

Pentru început, răspund chibzuiții (*circumspecti*) martori: 95-100. Coman Costicea (*Koman Kosticsa*), circa 90 ani; Alaman Alb, circa 74 ani; Stemeter (?) Oprea (*Ctemoter Opre*), circa 95 ani; Dan Vidrighin (*Vidrigin*), circa 80 ani; Oprea Borose (*Opre Borose*), circa 66 ani; Coman Rășpop (*Koman Resz Popul*), circa 63 ani; apoi se omite martorul cu nr. 100.

¹⁰¹ *Transmissionales*, p. 544-551.

¹⁰² *Ibidem*, p. 551-553.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 553-555.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 556.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 556-564.

Se trece la martorii 102-106, chibzuiții (*circumspecti*): Coman Blerț (*Koman Blerc*), circa 70 ani; Ioan Bratu (*Joan Bratul*), circa 71 ani; Sim Vârtoade (*Szim Vartogye*), circa 76 ani; Ion (*Juon*) Bogdan, circa 66 ani; Alaman Bonerilă (*Bonerila*), cca 60 ani¹⁰⁶.

Urmează chibzuiții (*circumspecti*) martori din Rășinari nr. 107-116: Toma¹⁰⁷ Mâ(i)ne (*Munye*), circa 68 ani; Rădoi Caleș (*Raduly Kales*), circa 64 ani; Comșa (*Komsa*) Bara, circa 71 ani; Coman Oancea (*Koman Ontsa*), circa 83 ani; Coman Sugar (*Koman Sugar*), circa 57 ani; Coman Bleșe (*Koman Blese*), circa 60 ani; Petru Droc (*Drok*), circa 60 ani; Ion (*Juon*) Robu, circa 69 ani; Șerban Drăgoi (*Serban Dregoj*), circa 58 ani; Alaman Cârbin (Sârbin, *Kirbin/Szirbin*), circa 56 ani¹⁰⁸.

În ziua următoare, la 18 iulie 1738, ancheta continuă tot la Rășinari, în casa chibzuitului Alăman Măț (*Alaman Mutz*), judele jurat al posesiunii Rășinari (*judicis jurati possessionis ejusdem*)¹⁰⁹.

Se consemnează răspunsurile chibzuiților (*circumspecti*) martori: 117-127. Alăman Măț (*Alaman Mutz*), circa 53 ani; Oprea Codoriaș (*Opre Codorias*), circa 70 ani; Câdea Fihore (Vihore?, *Kinde Fihore*), circa 70 ani; Coman Câdea (*Koman Kinde*), circa 80 ani; Radu Albu (*Raduly Albul*), circa 70 ani; Dan Drăghici (*Dragits*), circa 50 ani; Dumitru Lăpădat (*Lapadat*), circa 61 ani; Șerban Ureche (*Serban Uretye*), circa 60 ani; Oprea Cojocar (*Opre Kosokar*), circa 72 ani; Coman Miță (*Koman Mitze*), circa 59 ani; Tatomir (*Tatomireh*) Popa, circa 53 ani¹¹⁰.

În ziua de 22 iulie 1738, cercetarea este reluată la Rășinari, tot în casa Dobrei Măț (*Mutz*), unde se notează răspunsul libertinului Manea Stoia (*Many Sztoje*), circa 80 ani, martorul nr. 128¹¹¹.

În ziua următoare, de 23 iulie 1738, investigația continuă în și la posesiunea din părțile Săcel, la casa chibzuitului Dan Dragosin (*providus Dan Dragoszin*), iobag al excelenței sale domnului guvernator Joannes Haller der Hallerkó, din porția posesiunii omonime a acestuia, ținând de scaunul filial Săliște.

Depun mărturie 4 martori libertini din Săcel: 129-132. Dumitru Dicu (*Dijku*), circa 70 ani; Dan Turcu (*Turkul*), circa 70 ani; Găvrilă Mihali (*Gavrilla Mihaly*), circa 70 ani; Oprea Dicu (*Opre Dijkul*), circa 75 ani¹¹².

În aceeași zi, la 23 iulie 1738, cercetarea continuă la Amlaș (*Omlás*), din scaunul Sibiului, la casa chibzuitului (*circumspectus*) Michaelis Hentsch (*Hents*), vilic la Amlaș.

Aici sunt ascultați ultimii martori cu nr. 134 și 135, chibzuiții (*circumspecti*) Matthias Krits, circa 75 ani, și Georg Silmen (*Szilmen*), circa 60 ani¹¹³.

În fine, la 23 iulie 1738, din Amlaș, se trage concluzia ascultării celor 135¹¹⁴ de martori. Textul se încheie prin formula coroborăției, care vorbește despre felul cu mactul

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 564-567.

¹⁰⁷ În text e scris greșit: *Troma*.

¹⁰⁸ *Transmissionales*, p. 567-568.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 568.

¹¹⁰ *Ibidem*, 569-571.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 571-574.

¹¹² *Ibidem*, p. 574-578.

¹¹³ *Ibidem*, p. 578-579.

juridic de mai sus a fost redactat și întărit cu sigiliu și chirograf, ce dovedesc legalitatea și autenticitatea sa. Protocolul final (*escatocolul*) consemnează apreciația și urarea finală adresată împăratului, apoi data și locul întocmirii documentului și, în fine, sigiliul și subscripția scribilor și notarilor Kis și Török de la cancelaria gubernială transilvană, amintite deja.

„Cei mai sus înscriși 134 de martori¹¹⁵, care trăiesc, locuiesc și sălășluiesc în sus-menționatele posesiuni și în comitatul înainte numit [...]”¹¹⁶, au fost toți în mod legiuit citați, puși să jure și au mărturisit în modul înainte-arătat. Rândurile acestei anchete și adevăriri a noastre înainte-numite – așa cum a fost ea făcută și încheiată – le-am rescris maiestății voastre preasfinte în modul convenit cu pecețile și semnăturile noastre, după cum ne-a dictat credința noastră; în rest, dorind maiestății voastre preasfinte să aibă parte de o viață cât mai lungă și fericită, să fie sănătoasă, și să domnească în glorie. Dată în posesiunea Amlaș la 23 iulie, adică în ultima zi a cercetării și adevăririi noastre încheiate”. (*Praescripti centum, et triginta qvatuor fatentes in p[rae]fatis poss[ess]ionibus, cottuq[ue] [...] exist. habit. resid., sunt omnes legitimé citati jur.[ati] exam[inati] modoq[ue] fassi[onaliter]: Cujus qvidem praemissae hujusmodi inqvisitionis, et attestationis n[ume]rae seriem prout per nos existitit expedita et peracta ma[ies]t[ati] v[est]rae sacr[atissi]mae suo modô sub sigillis, et chyrographis nostris fide nostra mediante rescripsimus, eandem de reliqvo ma[ies]t[ati]tem v[est]ram sacram qvam dice feliciter vivere, valere, glorioseqve regnare desiderantes. Datum in proxime fata poss[ess]ione Omlas vigesima tertia Julij, ipsa videlicet inqvisitionis, et attestationis nostrae peractae die ultima.*)¹¹⁷.

În rândul celor 135 de martori ascultați la 1738 întâlnim exclusiv bărbați, persoane în etate și de vază în satele lor. La fel vor fi cei 25 de bărbați care depun mărturie la ascultarea de martori din 1776-1777.

Martorii ascultați în vara anului 1738 provin din 15 localități, înșirate în ordinea efectuării cercetării: Cisnădie, Cisnădioara, Poplaca, orașul Sibiu, Gura Râului, Orlat, Săliște, Galeș, Vale, Sibiel, Cacova, Insula Cristian, Șelimbăr, Rășinari, Săcel, Amlaș.

Martori sași (după nume) sunt 28, toți *circumspecti* sau *providi*, din localitățile săsești: Cisnădie (8 martori), Cisnădioara (10), Cristian (4 martori sași + 1 martor român), Șelimbăr (4), Amlaș (2). Exită un singur martor ungar, un „mărit domn” (*magnificus dominus*) din Sibiu.

Restul martorilor, peste 100, sunt români din: Poplaca (12 libertini), Gura Râului (10 libertini), Orlat (4 libertini și 3 iobagi ai lui Toma Barcianu), Săliște (10 libertini), Galeș (4), Vale (5), Sibiel (6), Cacova (6 iobagi de pe domeniul celor Șapte Juzi), Săcel (4 libertini) și, îndeosebi, Rășinari (39 de martori, toți libertini).

Limitele de vârstă ale celor 135 (133) de martori ascultați la 1738 variază între 46-102 ani. De fapt, un singur martor – „domnul” ungar de la oraș – are o vârstă improprie:

¹¹⁴ În realitate sunt mai puțin cu doi martori, omiși la numărătoare.

¹¹⁵ Ultimul martor are numărul 135, de fapt doi martori au fost omiși de la numărătoare.

¹¹⁶ Loc liber în text, întrucât referirea la comitatul Albei nu se potrivește documentului de față și localităților citate, aflate pe Pământ Crăiesc, nu pe cel comitatens. Este încă o dovadă a faptului că scribii notari au utilizat un formular standard, din care au copiat formulele juridice adecvate situației.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 579-580.

40 de ani. Cei mai tineri dintre martori au 46, 49 sau 50 de ani; cei mai vârstnici 100 și 102 ani. În rândul martorilor cei mai numeroși sunt sextagenarii (46), urmați de septuagenarii (41). Cvintagenarii (21) reprezintă jumătate din numărul celor anterior menționați. Numărul descrește cu cât ne apropiem de limita superioară de vârstă, martori octogenari fiind 10 și nonagenari 7. Abia 2 persoane au vârsta de peste 100 de ani, iar alte 2 persoane vârsta de sub 50 de ani.

Analizând vârsta martorilor ascultați în 1738, observăm că Rășinariul se poate lăuda cu cei mai vigoși bătrâni, 4 din cei 7 nonagenari fiind de aici. Tendința satelor românești este aceea de a trimite ca martori bărbați vârstnici. Totuși, în localitățile săsești media de vârstă a martorilor pare a fi cu 10-20 de ani mai mică decât cea a martorilor români. Nu avem date legate de durata de viață; putem avansa însă o ipoteză privind cutumele practicate. La sași, și o vârstă mai mică (de cvintagenar sau „tânăr” sextagenar) este creditată și poate asigura prestigiul necesar unui martor. În rândul românilor, într-adevăr, cultul moșilor și al senectuții acordă cea mai mare vază vârstei înaintate.

Dacă numai bărbații pot depune mărturie, în schimb locul de ascultare a martorilor poate fi stabilit în casa unei femei. Cu o condiție, se pare: să fie văduva unui bărbat reputabil și înstărit. În cazul nostru, cercetarea se desfășoară în casele a două femei. Prima mențiune din 7 iulie 1738 precizează faptul că ascultarea martorilor are loc în orașul Sibiu, „la casa cinstitei femei” (*domo vero honestae foeminae*), săsoaica Barbara Kissling, văduva înțeleptului și chibzuitului Joseph Kálmán, pe platoul numit popular ulița porcilor (*Disznodi utca*). A doua mențiune e din 17 iulie 1738, de la Rășinari, unde cercetarea continuă „în casa cinstitei femei Dobra Mât, văduva chibzuitului Iosif Stam (Sam, ?)” (*domoqve honestae foeminae Dobra Mutz, circumspect. qvondam Josiiv Stam/Szam? relictae viduae*), româncea aparținând uneia din marile familii rășinărene.

Ce funcții au frunțașii satelor? Doar când au calitatea de martori, se consemnează și vârsta lor. Între frunțașii localităților săsești îi întâlnim pe: vilicul din Cislădie (51 ani), judele primar din Cislădioara (63 ani), vilicul din același sat (49 ani), vilicul jurat din Insula Cristian, bătrânul jurat primar din Șelimbăr, vilicul din Amlaș. Iată funcțiile menționate în cazul românilor: judele din Poplaca (63 ani), un jurat din Gura Râului, judele jurat din Sibiel, judele jurat din Rășinari (53 ani) și un jurat din sfatul celor 40 de bătrâni al aceluiași sat românesc. Documentele sunt lipsite de echivoc: vilic, jude primar și jurat primar nu întâlnim decât în mijlocul populației săsești, unde însă nu vom afla jude jurat, jurat sau sfatul celor 40 de bătrâni. Aceste funcții menționate la urmă sunt specifice conducerii obștilor din satele românești.

*

În decembrie 1776, comisia gubernială, constituită la porunca expresă a Mariei Theresia, a cercetat plângerile rășinărenilor, care anterior îi fuseseră expuse maiestății sale în numele reprezentanților comunității, nominalizați astfel: judele (*judex*) Bucur Dancăș, juratul bătrân (*juratus senior*) Manea Persad și Coman Roman, alt jurat al satului românesc Rășinari (*juratus pagi Valachalis Rasinar*):

„Se expune maiestății noastre în numele chibzuiților și libertinilor: Bucur Dancăș jude, Manea Persad jurat bătrân și Coman Roman juratul satului valah Rășinari”. (*Exponit*.

[Exponitur] *majestati nostrae in personis providorum, et libertinorum Bukur Dankes judicis, Many Persad jurati senioris, et Koman Roman jurati pagi Valachalis Rasinar.*)¹¹⁸.

Prin porunca imperială (*litterae compulsoriae et attestatoriae*) din 17 decembrie 1776, împărăteasa cere demararea unei cercetări guberniale cu ascultare de martori în cauza jalbei Rășinariului¹¹⁹. Primind această însărcinare, la 27 decembrie 1776, Guberniul transilvan de la Sibiu îi adresează împărătesei o scrisoare de răspuns, unde se arată modul în care are să fie dusă la îndeplinire preaînalta poruncă¹²⁰.

Scrisoarea gubernială e urmată de expunerea celor 13 întrebări¹²¹ și de descrierea cercetării propriu-zise. Aceasta se desfășoară în satul Sadu în zilele de 30 și 31 decembrie 1776 și în satul Gura Râului la 2 ianuarie 1777, consemnând răspunsurile celor 11 martori interogați la Sadu¹²² și a celor 14 martori din Gura Râului¹²³. În fapt, avem de-a face cu o ascultare de martori, derulată chiar înainte și după Anul Nou 1777 în satele marginene menționate.

Întrebările ascultării de martori din 1776-1777 sunt redată sub titlul „Iar punctele ne erau expuse cu acest conținut” (*Utri Autem Puncta Nobis Exhibita Erant Hujus Tenoris*)¹²⁴. Martorului i se cere să răspundă la întrebări și să detalieze aspecte foarte precise legate de chestiunile litigioase ale Rășinariului. Astfel:

1. „Oare martorul știe sau a auzit, ca fiind un lucru demn de încredere” (*Anne sciat fatents, vel fide digne audiverit ?*), cum că satul românesc Rășinari are „teritorii (pământuri) separate de alte sate învecinate și de satele regești, distincte și despărțite prin anumite semne de hotar și șanțuri” (*ab aliis convicinantibus pagis, et villis regalibus, separata, certisque metalibus signis et ductibus segregata, ac distincta territoria*) ?

2. Martorul să enumere câteva dintre semnele de hotar pomenite (*praehabita illa signa metalia*).

3. Dacă amintita comunitate din Rășinari poate dispune liber (*habuerit liberam dispositione*) de dreptul teritorial (*jus territorii*) ? Și, aidoma celorlalte sate ale Pământului Crăiesc, „are puterea de a dispune plener, de a se folosi liber de beneficiile ei și de a le fructifica” (*habuerit plenariam disponendi, earumque beneficiis liberum usendi, ac fruendi potestatem*), fără să presteze nicio taxă către „domni” sau stăpâni (*sine omni dominali taxa*), ci numai către maiestatea sa ?

4. Dacă în teritoriul din interiorul hotarului (*intra metas*) Rășinarului se află următoarele „locuri montane, apte pentru păscut” (*loca montana, pro pascui apta*) ?

Sunt enumerați 28 de munți deținuți de rășinăreni, conform toponimelor următoare:

1. Cornul Pleșii (*Kornu Plési*); Zimbru (*Zimbru*); 3. Jimda (*Zsimda*)¹²⁵; 4. Clăbucetu

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 580-581, 581-582. Reprezentanții rășinărenilor sunt nominalizați de două ori.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 581-585.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 580-585.

¹²¹ *Ibidem*, p. 586-589.

¹²² *Ibidem*, p. 589-653.

¹²³ *Ibidem*, p. 653-747.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 586-589.

¹²⁵ În chestionar, dar mai ales în răspunsurile martorilor, acest toponim este scris în multe forme: Jimda, Jmida sau Zumida (*Zsimda, Zsmida, Zumida*).

(*Klebutsétu*); 5. Între Saduri (*Intre Sádurile*); 6. Negovanu Mare (*Negovánu Máre*); 7. Negovanu Mic (*Negovanu Mik*); 8. Conciu Mare (*Kontsu Máré*); 9. Chinaia (*Kináje*); 10. Cindrelu (*Csindrélu*); 11. Niculeștii dincoace (*Nyikulésti dinkautse*); [12. Niculeștii din Cale (*Nyikulesti dinkale*)]¹²⁶; 13. Costase (*Kosztasze*); 14. Beșineu (*Besinen*); 15. Șerbănești (*Serbeneste*); 16. Rojdești (*Rosdesti*); 17. Piciorul lui Dușa (*Picsoruluj Dusa*); 18. Bătrâna Doi (*Doj Batrina*); 10. Bătrâna a Treia (*Batrina a Trie*); 20. Muncel (*Muntsele*); 21. Oncești (*Ontsesti*); 22. Groși (*Grosi*); 23. Nanu (*Nanu*); 24. Cuculeu (*Kukulen*); 25. Bucșa (*Buxa*); 26. Tomnaticu (*Tomnatiku*); 27. Stâna lui Bucur (*Sztina luj Bukur*); 28. Ghenșoara (*Gensora*).

Martorul este întrebat, dacă acestea sunt într-adevăr numele locurilor, iar dacă da, să spună care sunt numele lor vechi și cele noi (*antiquora, et moderna lorum nomina*), acolo unde pasc ovine și cabaline (*oves et jumenta pascuantur*), și unde își exercită rășinării deciziile dreptului asupra pământului (*exercent juris decisionem terrestrem*).

Martorul mai este întrebat cât plătesc rășinării pe an și când se încasează taxa pentru pășunatul în munți ? Dacă ei prestează taxa de pășunat din vechime și până astăzi ?

5. Câte și ce fel de păduri se află în teritoriul Rășinariului ? Între ele, care sunt interzise (*prohibitae*) și care sunt *permissoria* ?

Cuvântul *permissoria*, sinonim cu *silva permissionalis*, se referă la pădurile destul de mari (a căror mărime era stabilită chiar și în *Tripartitum*), de până la 20 de iugăre (*iugera*) sau circa 17 hectare, îngrijite de mâna omului și, prin urmare, foarte scumpe și mult mai valoroase decât pădurile comune¹²⁷.

Tot la această întrebare, martorul este chemat să arate ce păduri sunt la libera dispoziție a sătenilor din Rășinari și care nu sunt ? Cui aparțin pădurile și de când ?

De asemenea, ce fânațe (*foeneta*) se găsesc în teritoriul rășinării ? Martorul să enumere fânațele aflate la dispoziția liberă a sătenilor. De asemenea, să spună de când unele fânațe au ieșit de sub jurisdicția satească și cui îi revin acum ?

6. Martorul trebuie să înșire satele care sunt învecinate (*convicinantes pagos, et villas*) cu satul Rășinari.

7. Cine exercită în Rășinari dreptul de cârciumărit și de morărit (*jus educilli, et molendinorum*) ? Și de când ?

8. „Ce scrisori de hotar s-au descoperit la Rășinari ? Și când ? De către cine ? Unde ? Și în ce fel ?” (*Quae metales literae inventae sunt in Resinar ? Et quando ? Per quos ? Ubi ? Et quomodo ?*).

9. Câți capi de familie (*Quote patrum familiae*) plătesc contribuția la Rășinari ? Martorul să îi numească.

10. Să declare martorul cine posedă locurile numite Valea Roșului (*Válye Rosuluj*), Fânațu Tănaciului (*Funáczu Tanátsuluj*), Pădurea Dumbrava (*Silva Junge Vald*) și Lunca Rășinariului (*Lunká Resináruluj*) ? Și de când ?

¹²⁶ Toponimul 12 lipsește la întrebări, dar figurează în răspunsurile martorilor: Niculeștii din Cale (*Nyikulesti dinkale*).

¹²⁷ Despre *permissoria*, vezi Péter Szabó, *The Extent and Management of Woodland in Medieval Hungary*, capitolul „*Silva Permissionalis*”, în „*The Economy of Medieval Hungary*”, editori: József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó, András Vadas, Leiden/Boston, Brill, 2018, p. 230-234.

11. Locuitorii din Rășinari plătesc capitația ca libertini, ca jeleri sau ca iobagi ?
12. Ei au în prezent jude, jurați și sfatul celor 40 de bărbați ?
13. Cine judecă de obicei cauzele dintre ei legate de pământ, cu tot ce implică acestea ?

În ce privește martorii din Sadu, 10 dintre cei 11 martori audiați au vârste cuprinse între 45-80 ani și statutul de libertini, căci se menționează termenul de „chibzuit” (*providus*)¹²⁸ ca titlu de adresare față de aceștia.

Iată numele și vârsta martorilor din Sadu: 1. Petru Popa, 45 ani; 2. Ion Mocan (*Jion Mokan*), circa 68 ani; 3. Bucur Cimpoeșu (*Bukur Tsimpojesu*), circa 54 ani; 4. Oprea Savu (*Opre Szávu*), circa 80 ani; 5. Oprea Stanea (*Opra Stanya*), 77 ani; 6. Tănase Oancea (*Tanasie Ontsa*), 50 ani; 7. Petru Dragomir (f.a.)¹²⁹; 8. Neagu Hibera (*Nyagu Hibera*), 65 ani; 9. Stan Tălmăcean (*Stan Talmatsan*), 50 ani; 10. Bucur Cera (*Bukur Csera*), circa 69 ani¹³⁰.

Ultimul martor din Sadu, al cărui titlu de adresare e *honorabilis* (cinstit, respectabil)¹³¹, se numește Nicolae Pop (*Nicolaus Papp*), de 59 de ani, și este arhidiaconul greco-catolic¹³², ce locuiește în acest sat al Mărginimii Sibiului, situat dincolo de Cisnădioara.

La încheierea ascultării din Sadu, în 31 decembrie 1776, se menționează expres, conform procedurii și tipicului, că cei 11 martori de mai sus, din satul românesc Sadu, „sunt cu toții, și fiecare în parte, în mod legitim citați, puși să jure și ascultați conform mărturiilor de dinainte” (*sunt omnes, et singuli, modo legitimo citati, jurati, et examinati modoque praemisso fassi*)¹³³.

În 2 ianuarie 1777, la Gura Râului (*Gura Reului*), în casa chibzuitului Oprea Sava (*Opre Sava*), jurat în satul amintit, cercetarea continuă cu ascultarea martorilor nr. 12-25. Cu excepția preotului greco-catolic și parohului Popa Ion, toți aceștia sunt „chizuiți libertini” români, și anume: 12. Stan Cupețin (*Sztán Kupeczin*), 65 ani; 13. Coman Vili (*Koman Villi*), 55 ani; 14. Leban Drăgoi (*Léban Dréguj*), 65 ani; 15. cinstitul (*honorabilis*) Popa Iuon (*Popa Juon*), 85 ani, paroh greco-catolic (*parochus Graeci ritus Unitus fungens*); 16. Bucur Vasile senior (*Bukur Vasile Senior*), circa 80 ani; 17. Vasile Coț (*Vaszilia Koncz*), 69 ani; 18. Coman Răchită (*Komán Rékita*), circa 63 ani; 19. Toma Cătărănea (*Toma Keteránia*), circa 55 ani; 20. Ion Dragoș (*Jvon Drágosa*), 82 ani; 21. Albuș Ion (*Albus Jvon*), 70 ani; 22. Manea Concea (*Many Kontsa*), 90 ani; 23. Bucur Manta (*Bukur Manta*), circa 90 ani; 24. Dumitru Constandin (*Dumitru Konstandin*), 73 ani; și 25. Ion Constandin (*Jvon Konstandin*), 69 ani.

¹²⁸ Termen de adresare față de țărani. *Glosar*, p. 154: „*providus*, chibzuit, cumpănit”. Francisc Pall, *op. cit.*, p. 143: „*providus* [prevăzător,] [epitet protocolar adresat] secuilor, comiților de pe teritoriul săsesc, orășenilor”.

¹²⁹ În document s-a omis vârsta martorului.

¹³⁰ *Transmissionales*, p. 589, 593, 600, 606, 608, 614, 623, 628, 636, 643.

¹³¹ Termen de adresare față de clerici aparținând unei categorii intermediare în ierarhia ecleziastică, nu față de înalții ierarhi. *Glosar*, p. 86: „*honorabilis*, cinstit”. Francisc Pall, *op. cit.*, p. 143: „*nobilis et honestus* [nobil și cinstit]”.

¹³² *Transmissionales*, p. 647.

¹³³ *Ibidem*, p. 653.

Cercetarea se încheie la Gura Râului, la 2 ianuarie 1777, cu semnăturile scribilor și notarilor jurați, cu aplicarea sigiliului de ceară roșie, pe scrisoarea deschisă și înregistrată în același an 1777 de secretarul gubernial, baronul Joseph L. Miski¹³⁴.

***Jus Valachicum* la Rășinari (1776-1777)**

În cartea ei dedicată instituției judeului sătesc în Principatul Transilvan, Livia Magina afirmă: „Judele sătesc, sub orice denumire l-am regăsi, este prezent la nivelul satelor de pe întregul continent european. Nu este o instituție legată strict de mediul românesc, așa cum ar fi de pildă cnezatul, ci, sub o formă sau alta, o regăsim din localitățile de pe malurile Atlanticului și până în lumea slavă, ca o caracteristică generală a organizării rurale.”¹³⁵. Nu putem să o contrazicem pe autoare, care își susține afirmațiile cu nenumărate ilustrări; între zecile de exemple oferite doar pentru Transilvania sunt enumerate cazuri din satele românești, săsești, secuiești.

Totuși, nu putem nici globaliza aserțiunile Liviei Magina, căci, în contextul de față, studiul nostru de caz se aplică unei zone compact românești, Mărginimea Sibiului, cu referire la cel mai populat dintre satele acesteia, Rășinariul. Răspunsurile martorilor la cele două ascultări din 1738 și 1776-1777, răspunsuri consemnate în maghiară și în latină, relevă cvasiunanim persistența și vechimea instituției judeului, juraților și a sfatului unui număr impresionant de 40 de bărbați bătrâni, care conduc judecata sătească în pricinile mărunte. Nici nu putem exclude cu totul specificul etnic al judecății satului din Rășinari, ca for de judecată de primă instanță, cu atât mai mult cu cât uneori martorii respondenți menționează expres cutuma românească (*mores Valachicales*) și tradiția aflate la temelia acesteia.

Pentru conturarea elementelor de *Jus Valachicum* la Rășinari până în al treilea sfert al secolului al XVIII-lea, sunt interesante ultimele 3 întrebări ale cercetării întreprinse, ca și răspunsurile oferite de respondenții din Sadu în 1776, pe care le redăm integral în Anexa 4. Întrebările 11, 12 și 13 ale chestionarului se referă strict la organizarea juridică și la exercitarea justiției în satul Rășinari în anul 1776, iar răspunsurile celor 11 săteni din Sadu sunt congruente. Astfel, la întrebarea a 11-a se răspunde afirmativ privind plata unei capitații de 4 florini de către libertinii rășinăreni; răspunsurile la întrebarea a 12-a atestă existența instituției specifice lui *Jus Valachicum* de conducere a satului de către jude, jurați și sfatul celor 40 de bătrâni; iar răspunsurile la întrebarea a 13-a invocă judecata sătească din Rășinari (*judicatus pagi Rasinar, judicatus pagensis*) și competențele acesteia, ca primă instanță ce judecă toate cauzele minore care se referă la pământ, cu valoare de până la 1 florin.

Să detaliem cuprinsul întrebărilor amintite și răspunsurile primite.

La întrebarea a 11-a: „Oare locuitorii rășinăreni și-au plătit capitația în calitate de libertini ? Sau de jeleri ? Sau de iobagi ?”¹³⁶, toți martorii fără excepție confirmă calitatea de libertini a sătenilor din Rășinari. Ca argument care demonstrează această calitate, ei

¹³⁴ *Ibidem*, p. 746-747.

¹³⁵ Livia Magina, *op. cit.*, p. 99.

¹³⁶ *Transmissionales*, p. 589.

menționează achitarea unei capitații de 4 florini renani, valoarea taxei fiind corespunzătoare statutului libertinilor.

Libertinii, numiți în documentele noastre *libertini*, sunt o categorie fluctuantă de la domeniu la domeniu, fiind descriși de David Prodan ca „oameni dependenți, dar scutiți de serviciile obișnuite iobăgești, pentru a face alte servicii, obișnuit serviciu militar, în cetatea stăpânului sau la război, dar și multe alte servicii, în cetate, pe domeniu”¹³⁷. În rândul libertinilor sunt incluși și alți scutiți, precum meseriașii sau chiar „iobagi servind altfel decât cu slujba obișnuită, ca slujbași sau păstori de pe domeniu”. Istoricul ce reprezintă autoritatea incontestabilă în domeniul iobăgiei în Transilvania premodernă explică termenul de *libertinus* astfel: „Înțelesul instituțional al libertinului însă e cel scutit de prestații iobăgești pentru a face alte servicii feudale, obișnuit sau în primul rând servicii militare.”¹³⁸.

Liviu Ursuțiu îi consideră pe libertini ca aparținând unor „pături sociale intermediare ale societății feudale transilvănene”, cu o situație de drept ambiguă, variind de la un domeniu la altul și de la o perioadă la alta, cu o „stare de drept și de fapt temporară și condiționată”. Cum termenul are multiple accepțiuni, la fel de multe sunt și proveniența și ocupațiile libertinilor: oameni de liberă circulație, meseriași, iobagi scutiți de robotă (în schimbul căreia prestează servicii cu arma sau cu meseria), coloniști în primii trei ani după așezare. „Instituția [libertinilor] funcționează în cadrul dreptului privat”, arată autorul urbariului de pe domeniul Gurghiu¹³⁹.

Nu doar că plata destul de mare a capitației, respectiv a taxei pe cap de familie sau pe gospodărie, era de la sine înțeleasă, ceea ce constituie, se pare, un motiv de mândrie pentru rășinării destul de avuți. Dar, mai mult decât atât, martorii din satele mărginene cunosc și includ capitația (*capitis taxa*) în rândul contribuțiilor regești (*contributio regius*), ca dări ce nu puteau fi încasate nicidecum de Magistratul Sibiului, decât dacă erau sustrate Fiscului austriac, deci în ultimă instanță împărătesei de la Viena, căreia i se adresaseră rășinării la 1776.

Însă întrebarea cercetării era oricum insidioasă, întrucât nu le oferea locuitorilor satului din Mărginime, ca alternativă de răspuns, decât apartenența la alte două categorii sociale. Acestea, cărora le aparțineau jelerii (*inquilini*) sau, și mai rău, iobagii (*jobbagiones*), erau inferioare categoriei libertinilor. Practic statutul maxim la care se permitea în epocă accesul locuitorilor unui sat bogat, precum Rășinariul, era acela de țărani liberi, „chibzuiți libertini” (*providi libertini*).

În fapt, și la Sadu, și la Gura Râului, situația locuitorilor era asemănătoare celei din Rășinari, așa cum declară martorul de 54 de ani, Bucur Cimpoieșu, că „rășinării își plătesc capitația de 4 florini renani aidoma nouă”¹⁴⁰, ori martorul Petru Dragomir: „Așa cum noi, locuitorii satului valah Sadu în calitatea noastră de libertini, plătim taxa capitației de 4 florini renani, tot astfel, din același motiv” și în aceeași calitate, o plătesc și rășinării¹⁴¹.

¹³⁷ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 95.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 97.

¹³⁹ Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu (1652-1706)*, p. 16-18.

¹⁴⁰ *Transmissionales*, p. 605.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 627.

Octogenarul Oprea Savu afirmă hotărât: „Știu cu certitudine că locuitorii rășinăreni, încă de la început și până acum, au prestat taxa capitației de 4 florini, în calitate de libertini, și nu de iobagi sau jeleri”. (*Illud evidenter scio, quod incolae Resinarienses jam inde a primordio capitis taxam ad instar libertinorum in 4. flor. praestiterint, et non ad instar jobbagionum, aut inquilinorum*)¹⁴².

Stan Tălmăcean, de 50 ani, crede că datorită capitației de 4 florini renani cei din Rășinari fac parte „din clasa oamenilor libertini” (*ad classem libertinos hominum*)¹⁴³. Iar Neagu Hibera, de 65 de ani, specifică faptul că românii rășinăreni „sunt cunoscuți drept libertini în normativul contribuțiilor regești ce trebuie repartizate și stabilite și, în consecință, în calitate de libertini, toți capii de familie obișnuiesc să plătească taxa capitației de 4 florini renani” (*in normativo repartandae, et desummendae contributionis regiae pro libertinis reputantur, et sequaliter ad instar libertinor. etiam capitis taxam quilibet pater familias in 4. Rfr. dependere solet*)¹⁴⁴.

Întrebarea a 12-a: „Oare [rășinărenii] au cumva până astăzi jude, jurați și sfatul celor 40 de bărbați ?”¹⁴⁵ primește răspunsuri exclusiv afirmative. Cel mai tânăr dintre martorii audiați, Petru Popa, consideră de notorietate faptul că „în prezent există la Rășinari jude, jurați și sfatul celor 40 de bărbați” (*judicem, juratos, et 40. viratum in Resinar existere de praesenti manifestum est*)¹⁴⁶.

Așadar, în fruntea satului se află judele (*judex pagi*), ajutat de un număr mai mic, neprecizat (probabil mobil) de jurați (*jurati*) și de „sfatul celor 40 de bărbați, ales din rândul oamenilor de etate mai înaintată” (*quadraginta viratum ex provectionis aetatis hominib. selectum*), conform spuselor martorului Ion Mocan¹⁴⁷.

Martorul Bucur Cimpoeșu face apel la tradiția constituită și la rânduiala respectată:

”[Comunitatea rășinărenilor] are dreptul respectat de multă vreme (*jus a ductum observatum*) să-și constituie (aleagă) judele, jurații și sfatul celor 40 de bărbați. Acest obicei de constituire (*mos constitutionis*) este până acum în vigoare și este respectat fără știrbire.”¹⁴⁸.

Și Oprea Stanea se referă la „obiceiul cuvenit, dobândit din vechime și practicat continuu acolo și transmis fără întrerupere și respectat în mod inviolabil” (*justa morem antiquitus receptu et praxi continuativa in huc usq[ue] deductum inviolabiliterq[ue] observatum*), în baza căruia locuitorii Rășinariului obișnuiesc să-și stabilească judele, jurații și pe cei 40 de bărbați, aleși din rândul celor în etate¹⁴⁹.

Tănase Oancea și Petru Dragomir menționează explicit faptul că, „în temeiul uzanței introduse din vechime, și în prezent în satul valah Rășinar există jude, jurați și

¹⁴² *Ibidem*, p. 607.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 642.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 635.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 589.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 593.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 599.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 605.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 613.

sfatul celor 40 de bărbați bătrâni, aleși de obicei chiar dintre indivizii satului Rășinari” (40. *seniorum viratus ex ipsis pagi Resinar individuis creari soliti*)¹⁵⁰.

Dacă Stan Tălmăcean, de 50 ani, știe că organizarea satească cu instituțiile judeului, juraților și a sfatului celor 40 de bătrâni a funcționat la Rășinari „în toate timpurile” (*omni tempore*)¹⁵¹, și Neagu Hibera, de 65 ani, consideră că reprezentanții rășinărenilor aleși din sânul comunității au prerogative „introduse din vechime, pe care doresc să le păstreze și acum neatinsă” (*praerogativam jam dudum introductam, nunc quoq[ue] illibate cupiunt observare*)¹⁵².

Al 10-lea martor, Bucur Cera, cunoaște și el „cu siguranță din experiența cotidiană” (*quotidiana experientia certum est*) că satul românesc amintit își alege din sânul său judele, jurații și pe cei 40 de bărbați bătrâni, „conform obiceiului transmis din vechime” (*juxta receptum antiquitus morem*)¹⁵³.

A 13-a întrebare: „Cine obișnuiește să judece cauzele dintre ei referitoare la pământ ? Cu toate circumstanțele corespunzătoare”¹⁵⁴ prilejuiește răspunsuri ample, explicative, contextuale. Din acestea reiese ideea principală că spețele minore privind cauzele juridice legate de pământ se dezbat, se decid, se pronunță și se aplică de către judecata satească (denumită *judicatus pagi Rasinar, judicatus pagensis*), pe când cauzele mai importante se înaintează, la Sibiu, direct consulului sau primarului orașului Sibiu (*consul Cibiniensis*), care, în unele situații, le declină Magistratului orașenesc sau judeului scăunal (*sedis judex*).

Judecata satească reprezintă primul for de judecată sau prima instanță, în fața căreia se prezintă rășinărenii aflați în litigiu. Bătrânul Oprea Savu mărturisește:

„Știu că pricinile ivite între rășinăreni, precum și diferendele născute între ei pentru bunurile lor se obișnuiește a fi supuse spre dezbateră judecătii satești” (*Causas inter Resinarienses emergentes, ita, et subortas inter eorum bona differentias pro discussione judicati pagensi scio substerne solvere*)¹⁵⁵.

În schimb, martorii Ion Mocan și Petru Dragomir detaliază competențele judecătii satești. Ultimul arată că la Rășinari se obișnuiește să se înainteze, să se dezbată și apoi să se decidă în fața judecătii satului cauzele din spețele minore¹⁵⁶.

Ce înseamnă cauze de spețe minore ? E vorba despre neînțelegeri ori diferende de valoare minoră, adică cele ajungând până la un florin (*causas minoris momenti ad unius floreni desumptionem semet extendentes*), conform lui Ion Mocan¹⁵⁷, ori care nu depășesc *birsagium*-ul de 1 florin, după expresia martorului Petru Dragomir¹⁵⁸.

Valoarea e, într-adevăr, foarte mică, luând în considerare faptul că numai taxa capitației se ridică la 4 florini pe an. *Birsagium*, „gloabă” (*Glosar*, p. 24), cuprinde

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 622, 627.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 642.

¹⁵² *Ibidem*, p. 636.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 647.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 589.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 608.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 628.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 599-600.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 628.

amenda în bani, ținând de costurile de judecată. Acestea din urmă erau stabilite în *Tripartitum* (partea I, titlul 34, și partea II, titlul 86), sub numele de „sarcini judiciare generale sau gravamine juridice” (*universa judiciorum onera, vel juridica gravamina*)¹⁵⁹.

În același timp, cauzele implicând costuri mai mari de 1 florin „depășesc orice autoritate a judecății sătești” (*omnem pagensis judicatus excedit auctoritatem*), după cum precizează Bucur Cimpoieșu.

De aceea, conform aceluiași martor, cauzele mai importante se înaintează celui de-al doilea for judecătoresc, reprezentat de „apelațiunea intermediară în prezența consulului” (*interposita appellatione in praesentiam consulis*), adică înaintea primarului sibian, sau înaintea Magistratului Sibiului, care supraveghează cauzele ce urmează a fi judecate. Martorul al treilea pare a cunoaște foarte bine pașii de urmat în cazul spețelor înaintate către instanța de apel, căci detaliază:

„Totuși, asumarea cauzelor mai mari depășește orice autoritate a judecății sătești, iar acestea sunt înaintate judecății domnului consul al Sibiului pentru a fi decise, în ambele situații obișnuindu-se ca alegerea formei de judecare a cauzelor să fie declinată de domnul consul către nobilul Magistrat”¹⁶⁰.

„Apelațiunea permanentă către oficialii orașului sibian” apare, în mărturia lui Oprea Stanea, și sub numele de *provocatio*¹⁶¹.

Libertinul Petru Dragomir chestionează și problematizează sfera competenței autorităților de la Sibiu:

„Însă eu nu știu dacă sus-amintitul domn consul – chiar fără intervenția onoratului Magistrat sibian adusă în acest fel, dar în prezența acestuia – se pronunță personal în spețele cauzelor înfățișate, ori le dă spre pronunțare onoratului Magistrat”. (*Hoc autem ignoro, an praet. dominus consul cum vel sine interventu I. etiam Cibiniensis Magistratus in ejusmodi deductis, ac ejus p[rae]sentiae personali substratis causarum speciebus per se pronunciet, vel per I. Magistratum sententiam pronunciari faciet*)¹⁶².

Iar Tănase Oancea sintetizează chestiunea astfel:

¹⁵⁹ „Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde”, editori: Joseph Kudler și Moriz Fränzl, vol. 3, Viena, Verlag von J.P. Sollinger, 1839 p. 206, nota 1. În limba latină *birsagium*, în limba maghiară *birság*, constituie „costurile de judecată – *universa judiciorum onera, vel juridica gravamina* / sarcinile juridice generale sau gravaminele juridice, după cum indică sursa juridică. Însă *birsagia* nu reprezentau costuri juridice curate, ci trebuie considerate în parte și ca amenzi bănești, căci 1.) doar 2/3 din ele îi reveneau judecătorului, iar cealaltă 1/3 partidei câștigătoare, și 2.) în varii cazuri suma *birsagium*-ului se dubla, datorită neascultării partidei și, mai ales atunci când după pronunțarea sentinței aceasta nu depunea suma simplă, iar la renințența repetată a acesteia creștea și de patru ori. Vezi Verböczy, *Tripartitum* pars I, tit. 134, și în special pars II, tit. 86”. (*die Gerichtskosten – universa judiciorum onera, vel juridica gravamina, wie die Rechtsquellen sagen. Doch waren die Birsagia nicht reine Gerichtskosten, sondern man mußte sie zum Theil auch als Geldstrafen betrachten, denn 1.) fielen nur 2/3 davon dem Richter zu, das andere 1/3 aber der obsiegenden Parthey, und 2.) wurde der Betrag des Birsagium in verschiedenen Fällen wegen des Ungehorsams der Parthey, und insbesondere, wenn diese gleich nach der Beurtheilung den einfachen Betrag nicht erlegte, verdoppelt, und bey abermahliger Renitz auch vervierfacht. Siehe das Werbözische Tripartitum pars I, tit. 134, und besonders pars II, tit. 86.*)

¹⁶⁰ *Transmissionales*, p. 605.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 614.

¹⁶² *Ibidem*, p. 628.

„În cauzele minore urgente înaintate, locuitorii rășinăreni recunosc judecata sătească drept primul lor for, iar în cele mai importante [ii recunosc] pe oficialii orașului sibian, cărora li se transmit spre revizie, pe calea apelațiunii, cauzele din forul sătesc inferior”. (*In emergentibus minor causarum substratis iudicatum pagensem incolae Resinarienses pro primo suo foro agnoscunt[,] in majoribus officiales civitatis Cibiniensis, ad quos e foro quoq[ue] pagensi pedaneo causae per viam appellationis revidenda transmittuntur*)¹⁶³.

Neagu Hibera afirmă: „Întreaga comunitate rășinăreană recunoaște că activitatea de judecare în cauzele minore aparține în mod necesar judecății lor sătești”. În același timp, martorul nutrește convingerea că vechimea cutumei judecății sătești se pierde în negura timpurilor: „Și se socotește de către opinia populară comună că acest curs al judecăților a fost transmis urmașilor încă din vremea așezării locuitorilor. Dealtfel”, – continuă el – „este sigur că acest obicei s-a păstrat din acele timpuri și durează și în prezent” (*ad posteros transmissum communi vulgi censetur opinione est alias etiam hunc morem ad haec usque tempora perdurasse, et perdurare de p[rae]senti certum est*)¹⁶⁴.

Spre deosebire de ceilalți martori, arhidiaconul greco-catolic Nicolae Pop acordă însemnătate judelei scăunal (*dominus sedis iudex*) al Sibiului, căruia – și nu primarului orașului Sibiu – i s-ar transmite mai întâi cauzele mai importante (*majoris momenti causae*), iar abia ulterior Magistratului sibian. Spune Nicolae Pop: „Cauzele de importanță mai mică sunt preluate în fața judecății sătești spre a fi discutate, dar cauzele de importanță mai mare le dezbate în fața oficialilor orașului sibian și în primul rând, după cum cred, în fața judelei onoratului scaun, de unde se obișnuiește să fie trimise pe calea apelațiunii la onoratul Magistrat sibian”. Arhidiaconul din Sadu echivalează judecata sătească din Rășinari cu instituția așa-numiților *iudices pedanei*, concluzionând: „Însă din forul sătesc inferior cauzele sunt aduse înaintea domnului jude scăunal, prin modalitatea cauzelor de apel” (*e foro autem pedaneo pagensi juxta modum appellator. caussar. deducunt causae ad d. sedis iudicem*)¹⁶⁵.

Concluzii

Declanșarea cercetării cu ascultare de martori în satele Mărginimii la 1738 a fost determinată de faptul că în anul 1735 sătenii din Rășinari au inițiat prima acțiune în instanță, în calitate de reclamanți, aceasta deoarece Magistratul Sibiului a început să-i spolieze pe rășinăreni *via facti* de numeroase drepturi juridice, economice, financiare, sociale.

Sibinienii le-au uzurpat rășinărenilor locurile de pășunat deținute în schimbul plății *cvincvagesimei* și *teragiului*, Magistratul impunând plata unei taxe sporite de 200 florini ungurești și arestând 20 de jurați nevinovați din Rășinari. Cu prilejul arestării, sfatul celor 40 de bătrâni jurați, în frunte cu judele, a fost desființat temporar. Rășinărenilor li s-a răpit beneficiul ghindăritului, Magistratul permițându-le sătenilor ca în propriile lor păduri să

¹⁶³ *Ibidem*, p. 622-623.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 636.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 653.

poată intra doar atâția porci cât să acopere valoarea taxei de ghindărit plătită orașului. Deși era un sat scutit de obligații iobăgești, în Rășinari s-a introdus treptat robota moderată, care a început a deveni obligație colectivă iobăgească. Ba mai mult, rășinărenii de la munte au fost aduși la înfometare, fiind lipsiți de grânele locale și de pâinea pe care anterior o primeau în timpul prestării robotelor impuse. Magistratul Sibiului a ocupat *de facto* locurile, morile, luncile, pădurile, viile rășinărenilor, ca și munții din hotarul Rășinariului. După ce i-a ocupat, Magistratul le-a impus rășinărenilor tocmai pe munții lor o taxă, pe care a și încasat-o, apoi a alocat acești munți sătenilor din satele învecinate Tilișca și Poplaca. Din munții rămași rășinărenilor (Bucura, Belev), unde se aflau stațiile graniței militare austriece, se tăiau lemnele de magazie pentru orașul Sibiu¹⁶⁶.

Plângerile expuse au declanșat, prin porunca împărătească a lui Carol al VI-lea, cercetarea din 28 iunie - 23 iulie 1738, cu ascultări masive de 135 de martori care au implicat 15 sate și localități din Mărginimea Sibiului și împrejurimi, inclusiv Rășinariul. Cele 14 întrebări se legau de libertățile privind hotarul și jurisdicția Rășinariului, căutate și revendicate de rășinăreni la scaune mai înalte de judecată. Cum procesele lor au continuat, patru decenii mai târziu s-a pornit, din prealalta poruncă a Mariei Theresia, o nouă cercetare între 30 decembrie 1776 - 2 ianuarie 1777, în cursul căreia au fost ascultați 25 de martori din 2 sate mărginene, ce au răspuns unui șir de 13 întrebări.

În fine, prin instrucțiunea imperială adresată Guberniului transilvan la 30 ianuarie 1782, împăratul Iosif al II-lea răspundea la cererea expusă, în numele satului întreg, de conducătorii rășinărenilor, anume judele actual și fostul jude, 6 bătrâni jurați și „ceialți 40 de bătrâni jurați ai lor”:

„Libertinii Manea Fântână – jude actual, Bucur Albu – jude emerit (fostul jude, jude onorific), Bucur Șerb, Petru Răzpop, Alăman Mățiu, Dan Dancăș, Bucur Dancăș, Manea Pinsu – bătrâni jurați, cu ceialți 40 de bătrâni jurați ai lor, precum și în numele și persoana tuturor locuitorilor și sălășluitoilor comunității Rășinari, aflătoare și situată în scaunul sibian de pe Pământul Crăiesc” (*Libertini Many Funtine modernus¹⁶⁷ Bukur Albu emeritus¹⁶⁸ judices, Bukur Serb, Petru Răzpop, Alománn Mutzie, Dán Dánkós, Bukur Dánkes, Mány Pinsu jurati seniores, cum reliqvis juratis 40. senioribus suis, ac totius communitatis Resinar in sede Cibiniensi, Fundoq[ve] Regio existentis, ac situatae universorum incolarum et inhabitatorum nominibus, et in personis*)¹⁶⁹.

Împăratul Iosif al II-lea declară Rășinariul „slobod sat crăiesc”, statut menținut de rășinăreni până în secolul al XIX-lea. Drepturile și privilegiile satului liber Rășinari, sintetizate de Victor Păcală și extrase din actele procesuale ale secolului al XVIII-lea cuprinse în *Transmissionales*¹⁷⁰, erau următoarele: 1. *Jus primae instantiae* (dreptul primei instanțe, exercitat de judecata satească, respectiv de jude, jurați și sfatul celor 40 de

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 20-25.

¹⁶⁷ Jude modern, adică judele actual. Subliniere în textul latin.

¹⁶⁸ Jude emerit, adică jude onorific, fost jude. Subliniere în textul latin.

¹⁶⁹ *Transmissionales*, p. 2-3.

¹⁷⁰ Victor Păcală, *op. cit.*, p. 46, nota 2, trimite la *Transmissionales*, p. 63 și următoarele. Paginația sa nu corespunde cu cuprinsul paginilor respective din vol. de *Transmissionales* de la Muzeul Bisericesc rășinărean.

bătrâni); 2. *Jus utendi boni* (dreptul utilizării bunului, care împreună cu culegerea fructelor lui, adică *jus fruendi*, forma dreptul de folosință); 3. *Jus honorum* (dreptul de a participa la onoruri publice); 4. *Jus commerciorum* (dreptul de a exercita comerțul oriunde, în localitate și pe la târguri); 5. *Jus superiorem et inferiorem jurisdictionatum magistratum habendi* (dreptul de a avea jurisdicție magistratuală superioară și inferioară); 6. *Jus localem parochialem ecclesiam cum scholis et coemeterio habendi* (dreptul de a avea biserică parohială cu școală confesională și cimitir); 7. *Jus libertatis* (dreptul asigurării libertății personale); 8. *Jus civitatis* („dreptul dregătorilor sătești de a primi și pe străini în sânul comunității și a-i face – după rânduiala satului – părtași tuturor drepturilor și datorințelor”, conform lui Păcală, sau „dreptul cetății”, dobândit de proaspeții cetățeni/orășeni); 9. *Jus tribus* („dreptul dregătoriei de a-i împărți pe locuitori în anumite clase”); 10. *Jus tributorum* (dreptul de a face repartizarea contribuției); 11. *Jus census* („dreptul de a-i supune pe imigrați censului cuvenit”); 12. *Jus magistratus* (dreptul de liberă alegere a fruntașilor din conducerea localității); 13. *Jus fororum* (dreptul la o zi de târg pe săptămână); 14. *Jus locales constitutiones morales et oeconomicales faciendi* (dreptul de a avea legi locale morale și economice); 15. *Jus divisionis*; 16. *Jus restitutionem petendi in integrum* (dreptul de a cere – în justiție – *restitutio in integrum*); 17. *Jus privatum fisci*¹⁷¹ (dreptul privat fiscal); 18. *Jus connubiorum* (dreptul căsătoriei legale); 19. *Jus condendi testamenta* (dreptul întocmirii de testamente); 20. *Jus patriae potestatis* (dreptul puterii paterne nelimitate asupra persoanei și proprietății copiilor biologici sau adoptați); 21. *Jus ordinis et praecedentiae*; 22. *Jus legitimum dominii* (dreptul proprietății legale); 23. *Jus gladii* (dreptul sabiei)¹⁷².

Aceste drepturi, specifice comunelor și comunităților libere din Transilvania, erau puse în aplicare și menținute în vigoare de către conducerea juridică și administrativă din Rășinari, reprezentată de judele, jurații și cei 40 de bătrâni ai săi, în temeiul rânduiei stabilite prin *Jus Valachicum* și *Mores Valachicales*.

La Rășinari aplicarea dreptului românesc (*Jus Valachicum*) se baza pe calitatea principală a rășinărenilor, care aparțineau clasei libertinilor. Din documentele înfățișate mai sus rezultă că acest statut social s-a păstrat neatins de-a lungul timpului, traversând evul mediu până în zorii epocii moderne, în secolul al XVIII-lea, când îi aflăm pe rășinăreni declarându-se cu mândrie „libertini din vremurile străvechi” (*libertini ab antiquo morem*), nicidecum iobagi (*jobaggiones*) sau jeleri (*inquilini*).

Locuitorii Rășinariului, la fel cu cei din celelalte sate ale Mărginimii Sibiului, își aveau propria conducere, aleasă din sânul lor. În fruntea satului se afla *cnezul*, atestat documentar din secolul al XV-lea și numit ulterior *jude* (*judex*), așa cum apare în mărturiile noastre. În secolul al XVIII-lea, chiar dacă și-a pierdut funcția militară inițială,

¹⁷¹ În dreptul roman, *ius privatum* se contrapunea lui *ius publicum* (dreptul public, conținând legile privitoare la stat) și includea dreptul personal, dreptul de proprietate și dreptul civil, iar procedura juridică se numea „proces privat” (*iudicium privatum*).

¹⁷² Explicarea drepturilor și privilegiilor enumerate, conform lui Victor Păcală, *op. cit.*, p. 46, nota 2, și *Encyclopaedia Americana: A Popular Dictionary of Arts, Sciences, Literature, History, Politics, and Biography*, editors: Francis Lieber, E. Wigglesworth, T.G. Bradford, vol. II, Philadelphia, Thomas Cowperthwait & Co., 1840, p. 293-294.

de „ridicare a oștilor”, judele și-a păstrat celelalte atribuții constând din menținerea ordinii în localitate și perceperea dărilor către Fiscul statului sau către stăpânirea locală (*censum* sau *teragium*, *lucrum camerae* ș.a.). Judele mai are rolul de a le impune locuitorilor achitarea prestațiilor datorate și, mai ales, are misiunea de a exercita judecata sătească după dreptul obișnuielnic românesc.

Victor Păcală, monograful Rășinariului, arată fără a detalia că „împreună cu cu dregătorii¹⁷³ stăteau la sfat *bătrânii și jurații*”¹⁷⁴. S-ar putea lesne confunda jurații cu bătrânii satului, confuzie prezentă chiar și în unele documente. De pildă, tocmai în *litterae compulsoriae* de la 1776 un *juratus senior* figurează alături de un alt *juratus pagi Valachalis Rasinari*¹⁷⁵. Se pare, totuși, că la Rășinari exista, de fapt, un număr neprecizat, dar restrâns (probabil nu un număr fix) de jurați ai satului, aflați în subordinea imediată a judeului și cu influență mai mare în exercitarea judecății sătești. La nivelul Principatului Transilvan, Livia Magina vorbește despre un număr variabil de jurați, între 2 și 12, în fiecare sat, ilustrând cu cazul celor 5 jurați din Săliștea Sibiului¹⁷⁶, învecinată cu Rășinariul. Între exponenții Rășinariului nominalizați în instrucțiunea împăratului Iosif al II-lea (1782) se enumeră un jude actual și un fost jude, 6 bătrâni jurați, precum și ceilalți 40 de bătrâni jurați ai rășinărenilor.

Cum am văzut mai sus, alături de jurați funcționa, de asemenea, sfatul celor 40 de bărbați bătrâni (*quadraginta seniorum viratus*), distincție bine surprinsă de răspunsurile oferite atât în ascultarea de martori efectuată în 1738, cât și în cea din 1776-1777. Numărul bătrânilor din sfatul de la Rășinari era fix și imuabil: 40. Amănuntul, atestat de toți martorii respondenți în cursul celor două ascultări din prima și din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, probează o evidență recunoscută de locuitorii satelor învecinate Rășinariului. Nu știm dacă și în celelalte sate din Mărginime bătrânii se întruneau la sfat în același număr mare; cert este, însă, că sfatul celor 40 de bărbați bătrâni, cum exista el la Rășinari, nu se regăsește în altă parte în Transilvania, în niciunul din exemplele oferite în cartea Liviei Magina¹⁷⁷.

Fruntașii satului erau aleși de către obște din rândul locuitorilor de vază și cu stare, ceea ce nu era lucru greu într-o localitate așa bogată precum Rășinariul. Nu reiese din documente pe ce perioadă se întindea mandatul lor¹⁷⁸, nici cum erau aleși și nici dacă cei aleși erau scutiți de plăți și dări. De vor fi fost scutiți, cu siguranță scutirea nu se datora vreunor prevederi speciale, ci forței împrejurărilor, manifestându-se probabil, de la caz la caz, în funcție de autoritatea pe care reușeau să și-o dobândească și să și-o impună mai cu seamă judele și jurații.

¹⁷³ Prin „dregătorii” satului, Victor Păcală îi înțelegea pe judele cnez și pe *sândie/sindie*, substitutul, respectiv locuitorul acestuia sau judele interim, „însărcinat cu paza hotarelor și împăciuirea pricinașilor”, o funcție pierdută din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

¹⁷⁴ Victor Păcală, *op. cit.*, p. 45.

¹⁷⁵ *Transmissionales*, p. 581-582.

¹⁷⁶ Livia Magina, *op. cit.*, p. 171.

¹⁷⁷ Eadem, *op. cit.*, capitolul *Bătrânii satului*, p. 175-178.

¹⁷⁸ Livia Magina, *op. cit.*, p. 125, deduce din documentele transilvănene că, de regulă, judele era ales pe un an.

Sfatul celor 40 de bătrâni a avut la Rășinari o prezență constantă, atestată de documente până în veacul al XVIII-lea, așa cum am văzut. Ulterior sfatul celor 40 și-a pierdut atribuțiile și a dispărut, nemaifiind menționat documentar după 1800. În schimb, instituțiile judeului și juraților persistă cu vigoare în secolul următor, îndeosebi prin implicarea lor în dezvoltarea și propășirea localității, prin edificiile ridicate de ei, ce încă le păstrează numele.

Locul de judecată din Rășinari, unde se exercita „județul” sau prima instanță a judecătii sătești, se afla în centrul satului, lângă Biserica Mare și veche a Sfintei Paraschiva. Probabil și mai devreme, dar în veacul al XVIII-lea, cu siguranță și în mod semnificativ, locul de judecată se numea „La Scaun”. În jurul său s-au grupat, pe rând, clădirile civile și publice ale autorităților și instituțiilor locale, care în secolul al XIX-lea au început a se construi nu din lemn, ci din piatră și zid¹⁷⁹.

Anexe documentare

1.

Sibiu, 27 decembrie 1766. *Litterae compulsoriae et attestatoriae*. Original: *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784*, p. 580-586. Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari.

[580]¹ *Decimarum Sextarum*²

Inquisitorio Relatoriarum aequae sub Literis B C et F. (B.C. et. F. Inquisitor. de Anni 1776/7³ Signatarum, et Per Actoream Partem Productarum tenor Sequitur in haec verba:

Sacratissima Caesareo-Regia, et Apostolica Majestas, Domina, Domina nobis Clementissima, Benignissima! Vestra clementer nosse dignetur Sacratissima Caesareo-Regia, et Apostolica Majestas! Nos litteras ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae compulsorias, pariter, et attestatorias, pro parte, et in personis providorum, et libertinorum Bukur Dankes judicis Many Persad jurati senioris, et Koman Roman jurati pagi Valachalis

[581] Valachalis Resinar, Inclytae sedi Cibiniensi adjacenti ratione dictorum officiorum suorum in suis ipsorum propriis, caeteroriis que universorum incolarum, et inhabitatorum dicti pagi Valachalis Resinar nominibus, et in personis legitime confectas, et emanatas, nobisque miser alios Majestatis Vestrae Sacratissimae humiles, perpetuoque fideles subditos, et servitores, litteris in iisdem nominanter conscriptis, praeceptorie sonantes, et directas, summo, quo decuit honore, et obedientia, recepisse, in haec verba:

Maria Theresia Dei gratia Romanor[um] Imperatrix vidua a Germaniae apostolica Hungariae Bohemiae Galliciae Lodomeriaeque Regina, archi-dux Austriae, dux Burgundiae, Ausvitz, et Zátor, Magna Princeps Transylvaniae, comes Tyroli, et Sicular[um], fidelibus nostris universis, et singulis illustribus, spectabilibus, magnificis, g[ene]rosis, egregiis, nobilibus, et agilibus, pariter etiam ignobilibus, ac alterius cujusvis status, gradus, bonae tamen honestaeque famae, et conditionis, utriusque sexus hominibus, ubivis in haereditario Magno Principatu nostro Transylvaniae Partibusque eidem reincorporatis constitutis, residentibus, et commorantibus praesentium notitiam habituris gratiam nostram cae[sar]leo regioque principalem! Exponit[ur]

¹⁷⁹ Ela Cosma, *Case și inscripții din Rășinari, sec. XVIII-XIX (I)*, în: „Acta Terrae Fogarasiensis”, VII, Făgăraș, Edit. Negru Vodă, 2018, p. 541-542.

Majestati Nostrae in personis providorum, et libertinorum Bukur Dankes judicis, Many Persád jurati

[582] jurati senioris, et Koman Roman jurati pagi Valachalis Resinar sedi nostrae Saxonicali Cibiniensis adjacentis ratione dictorum officiorum suorum in suis ipsorum propriis, caeterorumque universorum incolarum, et inhabitatorum dicti pagi Valachalis Rasinar sedi nostrae Saxonicali Cibiniensis adjacentis nominibus et in personis. Qualiter iidem, medio vestri, ratione, et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum coram declarandorum, in praesentia egregiorum nobilium Alexii Székely, Francisci Vitalius, Alexandri Farkas, Josephi Szebeni, Pauli Donáth, Francisci Vitos, Mojsis Ribiczei, Alexandri Sz. Páli, Joanni Dallyai Cancellariae nostrae Provincialis Tran[sylva]nicae Antonii item Bisztrai, Laurentii Liszai, et Ladislai Filep Vadadi Tabulae nostrae Regiae in Tran[sylva]nia jud[iciar]iae scribarum, ac jurator[um] notariorum per nos ad id specialiter exmissorum, vice comitum, item supremorum, jud[ices nobi]llium, v[ice] jud[ices nobi]lliumque jurassorum, ac notariorum sedriarum comitatum nostrorum Albensis Tran[sylva]niae, de Küküllő, Tordensis Kolosiensis, Dobcensis, Szolnok utriusque Interioris videlicet, et Mediocris, Krasznensis, Hunyadensis, et de Zaránd, vice jud[ices nobi]llium porro regionum, caeterorumque jurassorum, ac notariorum, sedium Siculicalium Udvarhely, filialium

[583] filialiumque hujus Keresztur, et Bardocz, Trium super Sepsi, Kézdi, et Orbai, ut et Miklosvár, Csik item utriusque Gyergyó, et Kászón, Maros denique et Aranyos, vice capitaneorum item, vice jud[ices nobi]lliumque, jurassorum, ac notariorum arcis, et districtuum Terrae Fogaras, et Kővár, ductorum praeterea nobilium, vice jud[ices nobi]lliumque, jurassorum, ac notariorum oppidorum nostror[um] N. Enyed, Thorda, Dées, Somlyó, Magyar Igen, Sárd, Borberek, Vintz utriusque, et Benedek. Prudentum item ac circumspectorum Magistrorum civium, regionum et sedium civitatum, districtuum, et oppidorum nostrorum primariorum, et projudicum, villicorum, caeterorumque juratorum civium, senatorum, notariorum, secretariorum nostrorum Saxonicalium Cibiniensis, Coroniensis, Mediensis, Schaesburgensis, Bisztriciensis, Mercuriensis, Rupensis, Sabasiensis, Nagy Sinkensis, Uj Egyház, et Szászvárosiensis, primariorum item, et regionum judicum, caeterorumque juratorum civium, senatorum ac notariorum, civitatum, et oppidorum nostrorum Claudiopoli, Albae-Carolinae, Marus, et Kézdi-Vásárhelly, Illye-Falva, Bereczk, Sepsi Sz. György, Háczeg, Vajda-Hunyad, Szék

[584] Szék, et Csik Szereda, hominum videlicet nostrorum regionum, pro jurium suor[um] tuitione, ac deffensione certas quasdám fassiones, et attestat[i]ones celebrari facere vellent, jure admittente. Cum autem veritatis fassio, justitiaeque recognitio nemini sit abneganda. Proinde vobis harum serie commitimus, et mandamus firmiter, ut dum quandocunque cum praesentibus simul, vel divisim fueritis requisiti, statim vos sub oneribus singularum sedecim marcharum gravis ponderis, per eos, quor[um] inter est, seu intererit, iremissibiliter exigendarum, ad diem locum per dictos exponentes, vel homines eorum ad transmittendos, vobis praefigendum, in praesentiam dictorum hominum nostrorum regionum personaliter accedere, ibique ad fidem vestram Deo debitam, qualiscunque vobis, de, et super rebus coram interrogandis, constiterit certitudo veritatis, suo mod dicere, fateri, et attestari, modis omnibus debeatis, ac teneamini. Super quibus quidem fassionibus, et attestationibus vestris, litteras tandem per praefatos regios homines nostros sub sigillis, subscriptionibus que suis fide eorum mediante conscribendas, annotatis exponentibus, jurium ab officio suorum uberiolem futuram ad cautelam necessarias, extradari volumus, et jubemus, communi justitia, et aequitate svadente. Secus

[585] Secus non facturi. Praesentibus perlectis. Exhib[entibus] restit[utis]. Dati in libera regiaeque civitate Cibiny, die decima septima mensis Decembris anno Domini millesimo septingentesimo, septuagesimo sexto. Et subscriptum erat a dextra: lecta correcta. Erantque sigillo ejusdem Ma[ies]t[atis] Vestrae Sacratissimae judiciali, et authentico, in infferori earundem margine, in medio, loco videlicet solito, super cera rubra ductili, impressive communatae, et roboratae, patenterque confectae, et emanatae. Quibus humillime receptis, nos mandatis

Majestatis Vestrae Sacratissimae, compulsoriis pariter, et attestatoriis, semper, et in omnibus, usi tenemur, et par est, obedire, satisfacereque volentes, in hoc anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo sexto, die verò trigesima mensi Decembris, in et ad pagum Valachalem vulgo Szád dictum, in co[m]i[t]a]tu Albensi Transylvaniae, sedeque Saxonicali Cibiniensi existentem habitum, consequenterque, domum providi Opra Hányá incolae, et inhabitatori praefati pagi Valachalis Szád, ibidem exstructam, ac situatam, erectamque accessimus, ibique testes infra scriptos pro usi etiam alibi subsequis diebus, mox, mox declarandi reliqua, vigore antelatarum

[586] antelatarum Majestatis Vestrae Sacratissimae litterarum compulsoriarum, pariter, et attestatarum, nostri in praesentiam legitime citatos, et accersitos (exactò prius ab iisdem firmissimò juramenti sacramentò) de et super utri punctis nobis per antelatos exponentes exhibitis praesentibusque insertis, diligenter, ac serio examinavimus, et inquisivimus perceptamque ab iisdem veritatis certitudinem serie sequenti descripsimus et conscientiose annotavimus.

¹ În paranteză dreaptă notăm numărul paginii din manuscrisul original.

² Primele cuvinte din titlul în original sunt subliniate prin două acolade.

³ Am inserat în paranteza rotundă nota marginală dreaptă din original.

2.

Sadu, 30 decembrie 1766. Întrebările nr. 1-13, adresate martorilor în cursul cercetării efectuate la Sadu și Gura Râului (30 decembrie 1776 - 2 ianuarie 1777). Original: *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784*, p. 586-589. Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari.

[586] *Utri Autem Puncta Nobis Exhibita erant Hujus Tenoris*¹

1°. Anne sciat fatens, vel fide dignè audiverit ? Pagum Valachalem Resinar in clyto co[m]i[t]a]tui Albensi, sedique Cibiniensi adjacentem, ab aliis convicinantibus pagis, et villis regalibus, separata, certisque metalibus signis et ductibus segregata, ac distincta territoria habuisse ?

2°. Circum circa praehabita illa signa metalia enumeret fatens ?

3°. An jus territoriis praememoratis comunitas Resinariensis habuerit liberam dispositionem ? Et ad instar reliquarum villarum in Fundo Regio existentium habuerit plenariam disponendi, earumque beneficiis liberum usendi, ac fruendi potestatem ? Et quidem sine omni dominali taxa ?

[587] Praeterea: Quae soli Regiae Majestati erant praestanda ?

4°. An intra metas praedescriptus in territorio Resinariensi existant, loca montana pro pascui apta, sequentia et quidem 1mo Kornu Plesi. 2° Zimbru. 3^{io} Zsmida. 4° Klebutsetu. 5^{io} Intre Sadurile. 6° Negovanu Mare. 7° Negovanu Mik. 8vo Kontsu Mare. 9no Kinaje. 10° Csindrelu. 11° Nyikulesti din kautse. [12. Nyikulesti dinkale²] 13° Kosztasze. 14° Besinen. 15° Serbeneste. 16° Rosdesti. 17° Picsorulu] Dusa. 18vo Doj Batrina. 19no Batrina a Trie. 20° Muntsele. 21° Onesti. 22° Grosi. 23° Nanu. 24° Kukulen. 25^{io} Buxa. 26° Tomnatiku. 27° Sztina luj Bukur. 28° Gensora ? Si ita, an semper, iisdem nominibus insigneantur illa loca, usi modo ? Si non, dicat testis, et antiquora, et moderna eorum nomina, quorum oves, et jumenta ibidem pascuantur, qui ibidem exercent juris-dictionem terrestrem ? Pro pascuis, quibus, et quid solvitur annuatim ? Et a quo tempore haec taxatio exordium caepit ? Et in specie, quibus proiis solvitur pascui taxa ? Non ne in iisdem montibus, ante Resinariensium pecudes

[588] pecudes pascebantur ? An nun admittuntur, vel raptum³ extranei ? An praerecensitatae Alpes tabellis tributariis sint ne illatae ? Si ita, qui earundem contributionem ab antiquo praestiterunt, praestantque de praesenti ?

5°. Quote sylvae sunt in territorio Resinariensi ? Et signanter quae ? Ex iis quae sunt prohibitae ? Et quae permissoriae ? An singulae subsunt liberae dispositioni pagensium, et quae non subsunt ? Cui ?

Val quibus subsunt ? A quo tempore ? Quae foeneta sunt in territorio Resinariensi ? Enumeret testis ex iis, quae sunt liberae dispositionem pagensium, et quae non ? Ea quae non subsunt, a quo tempore exempta sunt ? E juris-dictione pagensium per quos ? Et nunc cui prosperant ?

6°. Continuo pagum Resinar convicinantes pagos, et villas enumeret testis ?

7°. Juss educilli, et molendinorum in pago Resinar qui exercent ? A quo tempore ?

8°. Quae metales literae inventae sunt in Resinar ? Et quando ? Per quos ? Ubi ? Et quomodo ?

9°. Quote patrum familiae in Resinar contribuentes, et nominaner qui ? Qualiter hi substituendi, et contribuendi media acquirunt.

[589] 10°. Declaret testis ubi sit Valye Rosuluj, Funaczu Tanatsuluj, Silva Junge Vald, Lunka Resinaruluj, et haec loca hodie per quos possidentur ? Et a quo tempore ?

11°. Incolae Resinarienses capitibus taxam, an ita solvunt ut libertini ? Vel ita tamquam inquilini, aut jobbagiones ?

12°. An habeant hodie iudicem, juratosque, et quadraginta viratum ?

13°. Causas terrestres inter eos qui solent dijudicare ? Cum omnibus congruis circumstantiis.

¹ Text subliniat prin acoladă în original.

² Toponimul nr. 12 lipsește din șirul întrebărilor, însă figurează în răspunsuri.

³ Completare în original, prin suprascriere de altă mână a cuvântului *raptum*.

3.

Sadu, 30-31 decembrie 1766. Răspunsurile martorilor din Sadu la întrebările nr. 11-13.

Original: *Transmissionales in causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem 1784*, p. 589-653. Muzeul Bisericesc din Casa Episcopală de la Rășinari¹.

[p. 589] *Sequuntur Nomina Testium Cum eorundem Fassionib*².

*1us Testis Libertinus Petru Popa Annor[um] 45. Fatetur*³.

[p. 593] Ad 11um. Ad instar libertinorum solvunt, Resinarienses capitibus taxam in Rfloreis 4.

Ad 12um. Iudicem, juratos, et 40. viratum in Resinar existere de praesenti manifestum est.

Ad 13um. Causae minorum specierum coram iudicatu pagi Rasinar agitantur, majorum vero in praesentiam domini consulis Cibiniensis defferuntur.

2us Testis Providus Jion Moka Annorum Circiter 68. fatetur.

[p. 599] Ad 11um. Incolae Resinarienses contributionem regium, ad instar libertinorum dependere ad stringuntur.

Ad 12um. Comunitas Resinariensis habet iudicem, juratos, et quadraginta viratum ex provectionis aetatis hominibus selectum.

Ad 13um. Causas minoris momenti

[p. 600] momenti ad unius floreni desumptionem semet extendentes assumunt Resinarienses, et deffiniunt majoris momenti causae Cibinium deducuntur, seu per i. [in]clytum Magistratum, seu per dominum consulem determinanda.

3us Tertius Testis Providus Bukur Tsimpojesu, Annor[um] Cir[citer] 54. Libertinus fatetur.

[p. 605] Ad 11um. Resinarienses ad instar nostri capitibus taxam pendunt in 4. Rflor.

Ad 12um. Habet jus a ductum observatum sibi iudicem, juratos, et 40. viratum constituendi, qui mos constitutionis hactenus indelitate viget, et observatur.

Ad 13um. Causae minorum specierum coram iudicatu pagensi ventillantur, et interposita appellatione in praesentiam consulis deducuntur, majorum autem causarum assumtio, omnem pagensis iudicatus excedit auctoritatem sed non nisi iudicatu domini consulis Cibiniensis decidendae substernuntur, in utroque casu a domino consule ad in[c]lytum Magistratum declini solita supervisionis causarum.

[p. 606] Causarum iudicandi formalitate.

4us Testis Providus Opre Szávu Libertinus Annorum Circiter 80. fatetur.

[p. 607] Ad 11um. Illud evidenter scio, quod incolae Resinarienses jam inde a primordio capitis taxam ad instar libertinorum in 4. flor. praestiterint, et non ad instar jobbagionum, aut inquilinorum.

Ad Duodecimum. Dari hodie in pago Valachali Resinar judicem, juratos, et 40. viratum seniorum pro manifesto est.

Ad 13um.

[p. 608] Ad 13um. Causas inter Resinarienses emergentes, ita, et subortas inter eorum bona differentias pro discussione judicati pagensi scio subterne solvere, salva tamen ad officiales civitatis Cibiniensis permanente apellatione.

Anno itidem Millesimo, Septingentesimo, Septuagesimo Sexto, Die immediate subsequenti Trigesima Prima videlicet: Mensis Decembris in praespecificato pago Valachali, domoque eadem continuavimus inquisitionem nostram. Ubi:

5us Testis Providus Opra Stanya Annor[um] 77. Libertinus fatetur.

[p. 613] Ad 11um. Incolae Resinarienses solvunt taxam capitis in Rfl quatuor, ut libertine.

Ad 12um. Habent justa morem antiquitus receptu et praxi continuativa in huc usq[ue] deductum inviolabiliterq[ue] observatum suum judicem, juratos, et quadraginta viratum, e provectionis aetatis incolis creari solitum.

Ad 13um. In minoribus specierum causis subtenante judiciorum cursum pagenses coram judicatu pagensi[,] in majoris

[p. 614] majoris momenti autem negotiis decernendis fit immediata provocatio ad dominum consulem Cibiniensem si autem contingat, ut nec minores species causarum coram judicatu pagensi sopiti queant, et terminari tunc interposita appellatione recta fit deductio causarum ad officiales civitatis Cibiniensis dominum consulem videlicet: et inc. Magistratum Cibiniensem.

6us Testis Providus Tanasie Ontsa Annos 50. Libert[inus] fatetur.

[p. 622] Ad 11um. Incolae pagi Valachalis Resinar sunt libertini taxam capitis solvunt in 4. Rfl.

Ad 12um. Dari in pago Valachali Resinar, ex ejatibus incolis constitutum judicem, juratos, ac 40. senior viratum, tamquam pro manifesto reputandum fassionaliter declaro.

Ad 13um. In emergentibus minor causarum substratis judicatum pagensem incolae Resinarienses pro primo suo foro

[p. 623] foro agnoscunt, in majoribus officiales civitatis Cibiniensis, ad quos e foro quoq[ue] pagensi pedaneo causae per viam appellationis revidenda transmittuntur.

7us Testis Libert. Petru Dragomir fatetur.

[p. 627] Ad 11um. Prouti nos, incolae pagi Valachalis Szád⁴, ad instar libertinos solvimus capitis taxam in Rfr. 4., ita etiam pari ta[axati]one incolae pagi Valachalis Resinár⁵ tamquam libertini, non vero, ut jobbagiones, aut inquilini eandem capitis taxam per 4tor Rflrenor solvere consvererunt.

Ad 12um. Juxta usum ab antiquo introductum de praesenti etiam in pago Valachali Resinar dantur judex, jurati, et 40. seniorum viratus ex ipsis pagi Resinar individuus creari soliti.

Ad 13um.

[p. 628] Ad 13um. Causae minorum species coram judicatu pagi Valachalis Resinar assummi, assumpsae agitari ac agitate decidi consvererunt, majorem autem specierum seu ca[us]ae momentosiores quarum substratum unius floreni birsagium excidie in praesentiam domini consulis Cibiniensis deducuntur, sic eadem ra[ti]one, si e sede judicatus pagensis fiat per alterutram partem juri succumbente provocari causae, ea tamquam per viam appellationis coram domino consule Cibiniensi substratu pendet ab ejus finali decretariaque decisione, hoc autem ignoro, an praet. dominus consul cum vel sine interventu i. [inclutus] etiam Cibiniensis Magistratus in ejusmodi deductis, ac ejus p[rae]sentiae personali substratis causarum speciebus per se pronunciet, vel per i. [inclutum] Magistratum sententiam pronunciari faciet.

8us Testis Providus Nyagu Hibera Libertinus Annor[um] 65. fatetur.

[p. 635] Ad 11um. Incolae pagi Valachalis Resinar, in normativo repartandae, et desummendae contributionis regiae pro libertinis reputantur, et sequaliter ad instar libertinor. etiam capitis taxam quilibet pater familias in 4. Rfr. pendere solet.

Ad 12um. Habet pagus Valachus

[p. 636] Valachalis Resinar e gremio suae comunitatis constitutum judicem, juratos, et 40. senior. viratum, quam praerogativam jam dudum introductam, nunc quoque illibate cupiunt observare.

Ad 13um. In causis minoribus activitatem judicandi agnoscit comunitas Resinariensis tota, eorum pagensi judicati jte⁶ esse, quem cursum indiciorum, jam inde a tempore stabiliti sui incolatus ad posteros transmissum communi vulgi censetur opinione est alias etiam hunc morem ad haec usque tempora perdurasse, et perdurare de p[rae]senti centum est, si autem majoris momenti ca[us]ae emergant, eae judicatum domini consulis Cibiniensis respectunt, quo videlicet, discutiendae deferri consueverunt.

9us Testis Providus Stan Talmatsan Annor[um] 50. Libertinus fatet[ur].

[p. 642] Ad 11um. Prout libertini solvunt taxam capitis per quatuor Rfloreos, ita etiam incolae pagi Valachalis Resinar, taliter capitis taxam solvere consueverunt[.] Ude [Cunde] inferri potest, eos quoque incolas Resinarienses ad classem libertinos hominum refferri debere.

Ad 12um. Habet vero ab se⁷ pagus Valachalis Resinar e gremio comunitatis suae constitutum omni tempore judicem, juratos, et 40. senior. viratum.

Ad 13um. Causas varias specierum assumunt incolae Resinarienses, coram suo judicatu pagensi dijudicandas quae

[p. 643] quae si ibi sopiri possunt bene, sin possint tunc tamquam per viam appellationis ulterior revisio causar[um] in praesentiam domini consulis Cibiniensis deferri consuevit.

10us Testis Prov. Bukur Csera Libert. Annor[um] Cir[citer] 69. fatetur.

[p. 647] Ad 11um. Nihil.

Ad 12um. Teste quotidiana experientia certum est, quod pagus Valachalis Resinar habeat in gremio sui pagi constitutum judicem, juratos, et 40. senior. viratum, quos juxta receptum antiquitus morem ex se ipsis eligunt.

Ad 13um. Nihil.

11um Testis Honorabilis Nicolaus Papp Annor[um] 59. Archi-Diaconus Graeci Ritus Unitus in Pago Szád habitans fatet[ur].

[p. 652] Ad 11um. Incolae pagi Valachalis Resinar in modo solvendi contributionem considerantur, et reputantur pro libertinis, quia ad instar libertinos capitis taxam in 4. Rfloreos dependunt.

Ad 12um. Illud indubitatum est, quod pagus Valachalis Resinar habeat suum judicem, juratos, et 40. viratum senior., e gremio suae communitatis electos.

Ad 13um. Causae minoris momenti coram judicatu

[p. 653] judicatu pagensi discutiendae assumuntur, majoris autem momenti caussae coram off[ic]ialibus ci[vi]t[at]is Cibiniensis, signanter autem pono opinor, coram iudice i. [in]clyt[um] sedis agitant, hinc solet fieri per viam appella[ti]onis provecto ad i. [in]clyt[um] Mag[ist]r[at]um Cibiniense e foro autem pedaneo pagensi juxta modum appellator. caussar. deducunt causae ad d. [dominum] sedis judicem.

¹ Transcrierea și traducerea textului latin au fost efectuate de Ela Cosma, iar revizia filologică a fost realizată de Vasile Rus.

² Titlu subliniat în original.

³ Sublinierea numelor tuturor martorilor ne revine.

⁴ Subliniere în original.

⁵ Subliniere în original.

⁶ Corectură în original.

⁷ În text e scris greșit: *ver abse*.